

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

SONNENFELSŮV MORÁLNÍ TÝDENÍK PRO ŽENY
THERESIE UND ELEONORE

Vedoucí práce: PhDr. Ivo Cerman, Ph.D.

Autor práce: Veronika Mezerová

Studijní obor: Historie

Ročník: 4.

2010

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

České Budějovice, 30. 4. 2010

.....

Poděkování

Chtěla bych poděkovat především panu PhDr. Ivo Cermanovi, Ph.D. za jeho trpělivou korekci této práce, usměrňování myšlenek práce a za jeho podněty a rady. Dále bych chtěla poděkovat Michalu Morawetzovi za četbu mé práce a přátelské rady, a Adéle Holoubkové za pomoc s překladem anotace.

Ráda bych též poděkovala pracovníkům Strahovské knihovny, jmenovitě Hedvice Kuchařové a pracovníkům Rakouské národní knihovny za trpělivý přístup.

V neposlední řadě chci poděkovat své rodině, především mamince, za pochopení.

Anotace

Bakalářská práce *Sonnenfelsův morální týdeník pro ženy Theresie und Eleonore* se zabývá, jak už název napovídá, morálním týdeníkem *Theresie und Eleonore*, který vycházel v letech 1767, 1773 a 1784. Autorem týdeníku byl osvícenský úředník, reformátor a intelektuál Joseph von Sonnenfels. Týdeník *Theresie und Eleonore* je Sonnenfelsův méně známý týdeník, který byl určen ženám a popisoval ženský svět. Hlavní postavy se jmenují podle Sonnenfelsovy manželky Theresie a její sestry Eleonore. Týdeník byl nejdříve vydáván za dílo dvou žen, hlavních postav. Později se Sonnenfels ke svému autorství přihlásil.

Základními složkami práce jsou autor týdeníku Sonnenfels, podoby jednotlivých tisků týdeníku a Sonnenfelsovo fiktivní autorství. Sonnenfelsův život a dílo je zasazen do kulturního kontextu jeho doby a představuje jej jako typického představitele doby osvícenství. Následuje kapitola zaměřená na jednotlivá vydání týdeníku, který byl vydán celkem třikrát. Kapitola zkoumá podoby jednotlivých výtisků a jejich odlišnosti. Poslední část práce se zabývá Sonnenfelsovým fiktivním autorstvím, které je zajímavé především tím, že údajné autorky byly ženy. Rozebrány jsou jednotlivé prvky fiktivního autorství tak, jak je Sonnenfels používal. Jedná se o fiktivní postavy, fiktivní dopisy a fiktivní vypravování.

Annotation

As the title itself suggests, the bachelor's work called *The Sonnenfels' weekly moral women's magazine Theresie und Eleonore* pursues a weekly moral magazine *Theresie und Eleonore* issued in 1767, 1773 and 1784. Its author Joseph von Sonnenfels was a jurist of the Enlightenment, a reformer and an intellectual. *Theresie und Eleonore* is one of his lesser-known magazines which was considered a women's magazine and describing the women's world. The main characters are named after Sonnenfels' wife and her sister Eleonore. Initially the magazine had been regarded as a work of two women - the main characters. Later, Sonnenfels owned up to his work.

The constituent parts of my work are the author of the magazine, the form of particular copies and the Sonnenfels' fictitious authorship. His life and work is set into the cultural context of his time and *Theresie und Eleonore* is shown as a typical example of the Enlightenment era. The following chapter concentrates on particular editions of the magazine which was published three times in three slightly different editions in the 18th century. The chapter examines the forms of individual issues and their differences. The last part of my work pursues the Sonnenfels' fictitious authorship which is especially interesting in the fact that the authors were supposedly women. The particular elements of the fictitious authorship are analysed in the order as they were set by Sonnenfels. It concerns the fictitious characters, letters and narration.

Obsah

Anotace	1
Annotation	2
Úvod	4
Životopisy Josefa von Sonnenfelse v průběhu dvou století	9
Sonnenfelsův život a dílo v odraze kultury 18. století	14
Vydání morálního týdeníku Theresie und Eleonore	23
Sonnenfelsovo fiktivní autorství	27
Morální týdeník Theresie und Eleonore v zrcadle dobových morálních týdeníků	27
Fiktivní postavy	31
Fiktivní dopisy	34
Fiktivní vypravování a rozhovory	37
Závěr	40
Seznam použitých zkratk	42
Seznam použité literatury	43
Přílohy	46

Úvod

Morální týdeník *Theresie und Eleonore* je méně známým dílem rakouského osvícenského úředníka, reformátora a literáta Josefa von Sonnenfelse. Sonnenfels je znám svými kameralistickými spisy i morálními týdeníky, především týdeníkem *Der Mann ohne Vorurtheil*.¹ Sonnenfelsovy týdeníky byly populární a celkem dlouhého trvání. Své týdeníky psal a publikoval v době, kdy tento žánr v Německu již upadal.

Největší rozkvět morálních týdeníků v německé jazykové oblasti nastal v první polovině 18. století, v době, kdy se jako nová forma vzdělávání měšťanstva rozšiřovaly na kontinent z Anglie. První morální týdeníky začali vydávat Richard Steele (1672 – 1729) a Joseph Addison (1672 – 1719) na počátku 18. století v Anglii. Jmenovaly se *The Tatler* (1709 – 1711), *The Spectator* (1711 – 1712), *The Guardian* (1713)² a byly velkými vzory pro německy psané týdeníky.³ Sám Sonnenfels se těmito týdeníky velmi inspiroval, ač v době, kdy psal své týdeníky, byly již vzory německé.

V německy mluvící oblasti se morální týdeníky staly velmi populárními u čtenářů i u autorů v první polovině 18. století. Po roce 1760 postupně týdeníky jako styl upadají. Naopak na území habsburské monarchie vznikají po roce 1760 významné týdeníky – např. Sonnenfelsovy. Na konci 18. století bylo možné v německy mluvících oblastech napočítat 511 morálních týdeníků, v Anglii 200 týdeníků a ve Francii 28 morálních týdeníků.⁴

Mezi významné týdeníky patřil Matthesonův *Der Vernünftler*, vydávaný v Hamburku r. 1721, jež napodoboval anglické morální týdeníky, *Der Discourse der Mahler* (Curych, 1721 – 1723) Bodmera a Breitingera, *Der Fremde* (1745) J. E. Schlegela, v Lipsku se v letech 1747 – 1748 objevoval *Der Jüngling*, Cramerův *Der Nordische Aufseher* (1758 – 1761)⁵, Louisa Gottschedová přeložila roku 1739 týdeník *The Spectator*. V Praze vycházely taktéž morální týdeníky. Znamé byly především dva, *Die Sichtbare* (1770 – 1771) a *Die Unsichtbare* (1771).⁶ V současné době na tyto pražské týdeníky vzniká diplomová práce Kristiny Strachové „*Morální časopisy*

¹ Joseph von SONNENFELS, *Gesammelte Schriften*, sv. 1 – 4, Wien 1783 – 1784.

² Gero von WILPERT, *Sachwörterbuch der Literatur*, Stuttgart 2001, s. 531; Zdeněk STRÍBRNÝ, *Dějiny anglické literatury*, sv. 1, Praha 1987.

³ Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend. Die Aufklärung im Spiegel der deutsche moralische Wochenschriften*, Stuttgart 1971, s.

⁴ G. v. WILPERT, *Sachwörterbuch*, 531.

⁵ TAMTÉŽ, s. 531 – 532; W. MARTENS, *Die Botschaft*, s. 544 – 548.

⁶ W. MARTENS, *Die Botschaft*, s. 548.

pražského osvícenství. Srovnání a literární analýza "Die Sichtbare" a "Die Unsichtbare".

Důležité morální týdeníky byly Gottschedovy týdeníky *Die vernünftigen Tadlerinnen* (1725 – 1727)⁷ a *Der Biedermann* (1727 – 1729). *Die vernünftigen Tadlerinnen* je možné považovat za jistou předlohu *Theresie und Eleonore*. Gottsched pro svůj týdeník použil epistolární formu, postavy, které vytvořil a za které se schoval, jsou tři ženy, které si vyměňují korespondenci. Ač se Sonnenfels týdeníku *Die vernünftigen Tadlerinnen* v úvodu druhého vydání *Theresie und Eleonore* ústy domnělých autorek vysmívá, podobnost mezi týdeníky je patrná. Sonnenfels i Gottsched vytvořili týdeníky, které jsou údajně psány ženami pro ženy. Čtenáři samozřejmě nebyly jen ženy, ale i muži.

Komu byl týdeník *Theresie und Eleonore* přesně určený není možné říci. Domnívám se, že Sonnenfels psal týdeník pro ženy, aby je učil správným mravům, a též pro muže, kteří měli proniknout do ryze ženského světa, o kterém se Sonnenfels domníval, že jej velmi dobře zná. Týdeník tak pravděpodobně oplýval ambicemi oslovit obě skupiny čtenářstva – ženskou mužskou.

Po roce 1760 se začalo postupně nahlížet na morální týdeníky jako na pochybný žánr a tento pohled dlouho přetrvával v historickém bádání. Hanlivě psal o týdenících už Lessing v polovině 18. století, ač se sám na přípravě jednoho týdeníku podílel.⁸ Zajímavou reflexi týdeníku *The Spectator* nalezneme v knize *Northanger Abbey* Jane Austenové.

Jane Austenová zde obhájí romány a kritizuje morální týdeník pro jeho obsáhlost a suchopárnost:

„Romány já nečtu“ – „To už musí být, když vezmu do ruky román“ – Nemyslete si, že bych já čítal romány“ – „Copak v románě je všechno možné“ – Takové výroky jsou běžné. – „A copak to čtete, slečno - ?“ „Ale – jenom román“, odvětila mladá dáma a odložila jej s předstíranou lhostejností nebo i chvilkovým pocitem zahanbení. – „To je jenom Cecilia nebo Camilla nebo Bellinda“.

A kdyby se táž mladá dáma zaobírala výtiskem *Spectatora* namísto zmíněným dílem, s jakou hrdostí by ho byla předložila a ohlásila jeho název, ačkoli je velice nepravděpodobné, že by se byla v jeho objemném obsahu soustředila a nějaký článek,

⁷ Johann Christoph GOTTSCHED, *Die vernünftigen Tadlerinnen*, 2. sv., Leipzig 1725 – 1727.

*který by svým námětem či podáním nepobouřil vnímavého mladého čtenáře: tak četné jeho příspěvky totiž vycházejí z nepravděpodobných okolností a pojednávají o nepřirozených postavách a námětech, které už nikoho na světě nezajímají, a jejich jazyk bývá často tak obhroublý, že to nedává nejlepší vysvědčení době, která něco takového trpí.*⁹

V 18. století pravděpodobně neexistoval spisovatel, který by se nějakým způsobem nepodílel na autorství morálního týdeníku a je dost pravděpodobné, že tito literáti týdeníky kupovali a četli. Například Gellert se jako autor týdeníku neobjevil, ale doporučoval je pro četbu a v jeho komediích četli hrdinové morální týdeníky. Po úpadku žánru se morální týdeníky přetransformovaly do rodinných časopisů. Výzkum morálních týdeníků nebyl nijak častý, protože nebyly považovány za hodnotné.

V Německu postupně vzniklo několik podstatných prací týkajících se morálních týdeníků. Jedná se o práci Roberta E. Pruze o dějinách německé žurnalistiky¹⁰, práce Joachima Kirchnera¹¹ a asi nejpodstatnější práce Wolfganga Martense¹², která shrnuje všechny aspekty morálních týdeníků. Vznikaly i menší práce, především dizertační, které se zabývaly morálními týdeníky z různých pohledů, např. práce Ute Schneider¹³, jež se týká morálních charakterů. V České republice se zatím neobjevila souhrnná, či konkrétní práce, která by se zabývala morálními týdeníky.

Morální týdeníky a jejich doba jsou základním kamenem mé bakalářské práce. Sonnenfelsův týdeník vznikl v době, kdy éra týdeníků upadala, přesto Sonnenfels vytvořil zajímavého reprezentanta tohoto stylu. Zajímám se proto nejen o týdeník Theresie und Eleonore, ale především o jeho autora a dobu, ve které vznikl a dobu, která tomuto vzniku předcházela. Protože v České republice zatím nevyšla žádná teoretická, ani praktická práce, která by shrnovala dosavadní bádání, zabývající se morálními týdeníky, vytvořila jsem svou práci zčásti na vlastní představě toho, jak bych chtěla na týdeníky nahlížet, a z větší části pracuji s knihou Wolfganga Martense

⁸ Jednalo se o týdeník „Naturfoscher“ Lessingova strýce spisovatele a přírodovědce Christloba Myliuse (1722 – 1754). Více Ernst CONSENTIUS, „Mylius, Christlob“, in: Allgemeine Deutsche Biographie 52 (1906), s. 545-558.

⁹ Jane AUSTENOVÁ, Opatství Northhanger, Praha 2006, s. 31.

¹⁰ Robert E. PRUZ, *Geschichte de deutsche Journalismus. Zum ersten Mal vollständig aus den Quellen gearbeitet*, Hannover 1845.

¹¹ Joachim KIRCHNER, *Die Grundlage des deutschen Zeitschriftenwesens, mit einer Gesamtbibliographie der deutsche Zeitschriften bis zum Jahre 1790*, Leipzig 1928, 1931.

¹² W. MARTENS, *Die Botschaft*.

*Die Botschaft der Tugend*¹⁴, která je základní literaturou – a pravděpodobně nejobsáhlejší knihou, která se zabývá studiem týdeníků. To, co mě na týdeníku především zajímá, je jeho autor a doba, ve které týdeník vznikl. Kdo byl Sonnenfels, co znamenal pro kulturu habsburské monarchie ve druhé polovině 18. století a jaká byla kultura v jeho době, co bylo obvyklé, jaký jazyk byl používán pro literární díla atd. Jaké bylo ovlivnění konkrétního týdeníku týdeníky dalšími, objevují se v týdeníku prvky charakteristické pro žánr morálních týdeníků, jaké byly podoby tisků¹⁵, byla jednotlivá vydání stejná, či se nějak lišila.

Pokouším se svou prací o kulturněhistorickou studii morálního týdeníku, která zahrnuje studium podoby tisků, Sonnenfelsova života a doby a především popis a rozbor Sonnenfelsova fiktivního autorství.

Literatury, která by se týkala přesně mého tématu, není mnoho. Jak jsem již zmínila, základní práci o morálních týdenících je syntéza Martense, která je podstatná především svou rozsáhlou kapitolou o fiktivním autorství. Další podstatnou prací je dizertační práce Marjem Schleien¹⁶, která pojednává o Sonnenfelsových morálních týdenících. Marjem Schleien věnovala několik desítek stran týdeníku *Theresie und Eleonore*, čímž se stala jedinou autorkou, která se obsáhleji věnovala tomuto týdeníku. Její práce je strukturována do několika částí. Především se zajímá o fiktivní ženské autorství a o jednotlivá témata, která jsou v týdeníku zmíněna. Například ženskou četbu, obraz ženy v týdeníku, pohled na muže, chuť mladé dívky se vdát. Práce má zajímavou strukturu a rozhodně je přínosem pro bádání o Sonnenfelsově morálním týdeníku. Vzhledem k zaměření této práce na ženy bude využita především v mé diplomové práci. Dokonce ji cituje Wolfgang Martens¹⁷ v seznamu použité literatury.

Vídeňským morálním týdeníkům v 18. století všeobecně se ve své dizertační práci věnoval Robert Herrmann¹⁸. Práce je velmi obsáhlá, ale týdeník *Theresie und Eleonore* není zmíněn. Stručné zmínky o týdeníku se objevují v biografických pracích týkajících se Sonnenfelse. Výjimku tvoří obsáhlejší popis týdeníku v hesle Sonnenfels

¹³ Ute SCHNEIDER, *Der moralische Charakter. Ein Mittel aufklärerischer Menschendarstellung in den frühen deutsche Wochenschriften*, Diss. Stuttgart 1976

¹⁴ W. MARTENS, *Die Botschaft*.

¹⁵ Týdeník *Theresie und Eleonore* byl vydán celkem třikrát. K jednotlivým tiskům více kap. Vydání týdeníku *Theresie und Eleonore*

¹⁶ Marjem SCHLEIEN, *Die moralische Wochenschriften des Freiherrn Joseph von Sonnenfels*, Phil. Diss., Wien 1936, s. 140 – 174.

¹⁷ W. MARTENS, *Die Botschaft*.

¹⁸ Robert HERRMANN, *Die moralische Wochenschriften Wiens im 18. Jahrhundert (1749 – 1788). Ein Beitrag zur Sozialgeschichte öffentlicher Kommunikation*, Phil. Diss., Wien 1987.

v *Allgemeine Deutsche Biographie*¹⁹.

Ve své práci cituji sekundární literaturu a dobové tisky. Citace ze sekundární literatury jsou přeloženy, původní znění je vždy v poznámce pod čarou. Citace ze starých tisků jsou dány do kurzívy, ocitovány v původním jazyce. Při přepisu tisků jsem zachovala dobový pravopis, např. bey jsem ponechala v tomto původním znění, používání - th - v místech, kde současná spisovná němčina používá - t -, jsem ponechala, stejně jako zdvojené - s -. Názvy děl jsou dány do kurzívy.

Životopisy Josefa von Sonnenfelse v průběhu dvou staletí

Josef von Sonnenfels byl jednou z nejvýznamnějších postav rakouské osvícenství. Z tohoto důvodu o jeho životě a především díle vznikl velký počet publikací, které na Sonnenfelse nahlíží z různých úhlů. V této podkapitole se zaměříme na jeho životopisy a pohledy na jeho osobu a dílo. Životopisy budou řazeny chronologicky, od nejstaršího, Sonnenfelsova vlastního životopisu, po moderní pohledy na Sonnenfelse.

Asi nejstarší Sonnenfelsův životopis nalezneme v díle Ignáce de Lucy „*Das gelehrte Österreich*“²⁰. Jedná se o jakýsi encyklopedický přehled rakouských učenců, mezi které byl v době vydání knihy, roku 1776/1778, řazen i Sonnenfels. Ignác de Luca (1746 – 1799) byl učitelem v Linci a Innsbrucku, roku 1795 se stal profesorem všeobecné evropské a rakouské statistiky ve Vídni. Jeho kniha má ještě jedno prvenství – je zde vytištěn údajný Sonnenfelsův vlastní životopis. Bohužel není uveden adresát, ani datum. Též není jisté, zda byl životopis vytvořen pro „*Das gelehrte Österreich*“, či pro jiný účel. Vzhledem ke stylizaci životopisu je téměř jisté, že životopis skutečně sepsal Sonnenfels.

Jisté shrnutí části života nalezneme taktéž v Sonnenfelsově díle *An mein Herz*²¹, které vyšlo roku 1783.

Stejný životopis, jako de Luca, cituje ve své knize o Sonnenfelsovi Wilibald Müller²². Müllerův životopis vznikl po více než sto letech od vzniku první Sonnenfelsovy autobiografie. Základ práce je stejný – vlastní životopis, který je v tomto případě komentován v duchu jisté historické tradice. Navíc Müller cituje ze Sonnenfelsova *An mein Herz* a porovnává styl obou autobiografických prací. Müller celkem kriticky hodnotí Sonnenfelse jako historickou postavu, zmiňuje jeho důležitost a přínos (v tomto případě, jak namítá Helmut Reinalter, je Müller až nekritický). Stoletý odstup činí z této práce mnohem zajímavější dílo, vzhledem ke snaze zhodnotit Sonnenfelse, což logicky nemohlo nastat v době Sonnenfelsova života. Mimo životopisu se zde objevují ještě dvě zajímavé dobové citace – dopis Sonnenfelsovy manželky Theresie roz. von Hayn, v němž Theresie popisuje svého manžela, a dopis

¹⁹ Franz MUNCKER, *Sonnenfels, Josef von*, in: Allgemeine Deutsche Biographie 34 (1892), s. 628 – 635.

²⁰ Ignac de LUCA, *Das gelehrte Österreich I., II.*, Wien 1778.

²¹ Josef von SONNENFELS, *An mein Herz*, in: TÝŽ, *G. S.*, sv. 1, Wien 1783, s. 5.

²² Wilibald MÜLLER, *Josef von Sonnenfels. Biographische Studie aus dem Zeitalter Aufklärung in Österreich*, Wien 1882.

Sonnenfelse, jež naopak popisuje Theresii. Do jaké míry je dopis Theresie skutečně jejím výtvozem není zatím možné určit – chybí nám dochovaná korespondence. Konkrétní obsah těchto dopisů zmíníme později. Dalším citovaným dokumentem na konci životopisu je Sonnenfelsova závěť.

O deset let později – roku 1892 – se heslo Sonnenfels objevuje v „*Allgemeine deutsche Biographie*“²³. V tomto případě můžeme již mluvit o kvalitním, obsáhlém záznamu, který obsahuje podstatné informace Sonnenfelsova života a též, což je vůbec podstatné, přesné datum smrti Theresie von Sonnenfels, jež v předchozích publikacích chybí. Sonnenfels je zde zasazen do své doby, jeho dílo je uvedeno v kontextu a potěšující je i stručná informace o našem týdeníku *Theresie und Eleonore* (další problém předchozích prací). Na konci záznamu se dále objevuje výčet literatury týkající se „tématu“ Sonnenfels.²⁴

Franz Kopetzky, autor knihy o bratřech Sonnenfelsových²⁵, nashromáždil ve své knize sérii zajímavých dokumentů, mapujících mimo jiné Sonnenfelsovo jazykové vzdělání, jeho korespondenci, a obsahující – stejně jako Müller – jeho závěť.

Kriticky se k některým informacím obsaženým v knize postavila Zdeňka Stoklásková²⁶. Její práce nahlíží na Sonnenfelse, jak je patrné z názvu *Vysoký státní úředník a reformátor. Příklad Josepha von Sonnenfelse*, jako na úředníka. Opět nalézáme zhodnocení Sonnenfelsovy osobnosti: „... byl ideálním úředníkem (a tvůrčím reformátorem) své doby, pro svou rozporuplnou osobnost bývá však různě hodnocen. Bývá označován za „herolda osvícenství“²⁷ v Rakousku, avšak je mu vytýkána malá kreativita a mechanické přejímání osvícenských vzorů, především západoevropských myslitelů.“²⁸. Zdeňka Stoklásková zmiňuje mimo jiné i zajímavé informace ze Sonnenfelsova života, pracuje se zásadními monografiemi, ale – což je zajímavé – nezmiňuje Sonnenfelsův vlastní životopis.

Dalším historikem, který věnoval část svého díla Sonnenfelsově osobnosti je Robert A. Kann. Jeho dílo týkající se rakouských intelektuálních dějin, ve kterém věnuje obsáhlou kapitolu Sonnenfelsovi, vyšlo nejprve v anglickém jazyce pod názvem „A

²³ F. MUNCKER., „*Sonnenfels*“, s. 628-635.

²⁴ Například Karl V. GÖRNER, *Der Hanswurststreit in Wien und Joseph von Sonnenfels*, Wien 1884.

²⁵ Franz KOPETZKY, *Josef und Franz Sonnenfels. Das Leben und Wirken eines edlen Brüderpaares*, Wien 1882.

²⁶ Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Vysoký státní úředník a reformátor. Příklad Josepha von Sonnenfelse*, in: Jiří Malíř a kol., *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno 2008, s.

²⁷ K označení Sonnenfelse jako „herolda osvícenství“ viz. Eduard WINTER, *Josef von Sonnenfels*, in: *Tausend Jahre Österreich. Eine biographische Chronik 1* (Wien – München 1973) 300.

²⁸ Z. STOKLÁSKOVÁ, *Vysoký státní úředník*, s. 31.

*study in Austrian intellectual history*²⁹. Později byl vydán německý překlad knihy: „*Kanzel und Katheder*“³⁰, pod níž je kniha známá. Sonnenfels je zde opět představen jako úředník a reformátor.

Robert Kann na adresu Sonnenfelse uvedl ve svém dalším díle *Geschichte des Habsburgerreiches*: „Žádal vzdělání vládních úředníků, v hospodářství zaváděl myšlenky populacionismu, zlepšil policejní organizaci, zasazoval se o zmírnění trestního práva a trestních postihů, stejně jako o očistu a údajné zvelebení dramatické literatury od lidového ke klasickému stylu. Mnohdy se projevoval přehnaně, často dogmaticky, svárlivě a ješitně, a přesto mělo celé jeho životní dílo rozměr velkého muže.“³¹

Na Sonnenfelse jako úředníka nahlíží též Karl – Heinz Osterloh ve své práci o rakouském reformním hnutí v době osvícené absolutismu.³² V ní je opět věnována hlavní pozornost Sonnenfelsovým pracím o kameralistice a hospodářství. Jako poslední zmíníme dizertační práci Marjem Schleien³³, ve které autorka věnuje Sonnenfelsovi dvacet stran a shrnuje poznatky de Lucy, Müllera a Kopetzského.

Sonnenfels nebyl jen úředníkem a reformátorem, ale i profesorem a rektorem vídeňské univerzity, což zpracoval ve své knize Rudolf Kink³⁴. Jeho práce se o dějinách vídeňské univerzity zahrnuje i stať o Sonnenfelsovi a jeho působení na univerzitě. Jako o učiteli a úředníkovi píše o Sonnenfelsovi Waltraud Heindl ve sborníku Mikulovského sympozia³⁵. Waltraud Heindl se zaměřila na Sonnenfelse jako reformátora německé stylistiky. Rozebírá jeho učebnici určenou pro státní, avšak nevěnuje se Sonnenfelsovi jako spisovateli.

Sonnenfels jako literát, postava kultury rakouského osvícenství, není často zpracován

²⁹ Robert A. KANN, *A study in Austria intellectual history. From late Baroque to Romanticism*, New York 1960.

³⁰ TÝŽ, *Kanzel und Katheder. Studien zur österreichischen Geistesgeschichte vom Spätbarock zur Frühromantik*, Wien 1962.

³¹ V originále „So förderte er die Schulung von Regierungsbeamten, führte neue populationistische Ideen auf dem Gebiete der Wirtschaft ein, verbesserte die Polizeiorganisation, trat für eine Milderung des Strafrechts und des Strafrechtsverfahrens ein sowie für eine Reinigung und angebliche Hebung der dramatischen Literatur vom volkstümlichen zum Klassischen Stil. Er zeigte sich manchmal übertrieben, häufig dogmatisch, streitsüchtig und eitel, und doch hatte sein gesamtes Lebenswerk das Format eines grossen Mannes.“ Robert A. KANN, *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918*, Wien – Köln – Weimar 1993, s. 166.

³² Karl – Heinz OSTERLOH, *Joseph von Sonnenfels und die österreichischen Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Lübeck 1970.

³³ M. SCHLEIEM, *Die moralische Wochenschriften*, s. 32 – 53.

³⁴ Rudolf KINK (ed.), *Geschichte der Kaiserlichen Universität zu Wien*, Frankfurt 1854.

³⁵ Waltraud HEINDL, *Skizzen zu einem „patriotischen“ Lehrer und Beamten*, in: Emil KORDIOVSKÝ (ed.), *Moravští Židé v rakousko – uherské monarchii 1780 – 1918*, Mikulov 2001 (= XXVI. Mikulovské symposium 24. – 25. Října 2000).

a pokud ano, jedná se jen o drobné zmínky. Takovouto zmínku, která hodnotí Sonnenfelsův přínos literatuře, nalezneme u Leslieho Bodi: „Joseph von Sonnenfels, netypičtější reprezentant „osvícené“ literatury v době Marie Terezie,... v jeho kritických časopisech a univerzitních učebnicích položil významný důraz na vzdělávací funkci literatury.“³⁶

Dalším pohledem na Sonnenfelse jako literáta, je práce Zdeňka Marečka o německy píšících autorech židovského původu, jež se objevila ve sborníku Mikulovského symposia.³⁷ Zajímavostí této práce je, že Zdeněk Mareček zmiňuje Sonnenfelsův vlastní životopis, citovaný Müllerem, ale o jeho existenci u Ignaze de Lucy se nezmiňuje.

Zatím dostupné informace o Sonnenfelsovi shrnul Helmut Reinalter ve své knize věnované jen Sonnenfelsovi.³⁸ Jedná se o stručný přehled, ve kterém autor věnuje prostor úřednické kariéře, ale zmiňuje též Sonnenfelse jako autora morálních týdeníků a to nejen týdeníku *Der Mann ohne Vorurtheil*, ale i *Theresie und Eleonore*, což je oproti jiným pracím posun.

Helmut Reinalter uvádí Sonnenfelse slovy: „Joseph von Sonnenfels byl jistě jednou z nejvýrazněji profilovaných a zároveň nejspornějších osobností rakouského osvícenství.“³⁹ ..

Sonnenfels je stále předmětem zájmu historiků. Je to pravděpodobně jeho rozporuplná osobnost na jedné straně, na straně druhé jeho dílo, které udržuje tento zájem. Potřeba nové interpretace osvícenství a jeho představitelů dává možnost novým pohledům na Sonnenfelsovu problematickou osobnost, jehož tvorbu můžeme vidět v několika úhlech. Všichni historikové a historičky se shodují v několika věcech, jež Sonnenfelse charakterizují. Především popisují Sonnenfelse jako osobu ješitnou, přesvědčenou o vlastní důležitosti, kterou si nepochybně přikládal. Na druhou stranu je Sonnenfelse představen jako nový typ úředníka, který skutečně pracoval pro stát, byl všestranný a zasahoval do mnoha oborů.

³⁶ „Joseph von Sonnenfels, the most typical representative of „Enlightened“ literature in the age of Maria Theresa...“ „... in his critical journals and university textbooks he laid great emphasis on the educational function of literature.“ Leslie BODI, *Literatur, Politik, Identität – Literature, Politics, Cultural Identity*, St. Ingbert 2002, s. 250.

³⁷ Zdeněk MAREČEK, *Deutschesprachige Autoren jüdischen Herkunft aus Mähren. Von der Aufklärung bis 1918*, in: Emil KORDIOVSKÝ (ed.), *Moravští Židé v rakousko – uherské monarchii 1780 – 1918*, Mikulov 2001 (= XXVI. Mikulovské sympozium 24. – 25. října 2000).

³⁸ Helmut REINALTER, *Joseph von Sonnenfels. Leben und Werk in Grundzügen*, in: TÝŽ (vyd.), *Joseph von Sonnenfels*, Wien 1988, s. 1 – 9.

³⁹ „Joseph von Sonnenfels war sichr einer der profilisiertesten, gleichzeitig aber auch umstrittensten Persönlichkeiten der österreichischen Aufklärung.“ H. REINALTER, *Joseph*, s. 1.

A v tomto duchu budeme na Sonnenfelse nahlížet i my. Především je pro nás podstatné Sonnenfelsovo místo v kultuře a jeho dílo (nepolitické) v kontextu dalších děl rakousko - německého osvícenství. Až na několik zmínek se nebudeme zaměřovat na jeho úřednickou a reformní činnost, protože tomuto tématu se věnuje jiné Sonnenfelsovy životopisy. Nás zajímá především kultura monarchie v 18. století a Sonnenfelsovy zásahy do ní. Větší prostor poskytneme Sonnenfelsově mládí a dospívání, aby bylo jasné prostředí, ze kterého pocházel.

Sonnenfelsův život a dílo v odraze kultury 18. století

Sonnenfels se narodil a život prožil za vlády pěti panovníků, tedy Karla V., Marie Terezie, Josefa II., Leopolda II. a Františka I. Jako datum jeho narození bývá uveden rok 1733⁴⁰, místem narození byl moravský Mikulov, jak sám uvádí ve svém životopise: „*Ich bin im Jahre 1733 zu Nikolsburg, einem mährischen Grenzstädtchen, der Residenz des Fürsten von Dietrichstein, geboren.*“⁴¹ Sonnenfels se narodil do tehdy ještě židovské rodiny učenců. Jeho dědem byl Abbi Michael, městský a zemský rabín, žijící v letech 1715 – 1725 v Berlíně. Otcem Sonnenfelse byl Perlin Lipman, později Alois Wiener von Sonnenfels, který se po smrti svého otce přestěhoval do Mikulova na panství Dietrichsteinů (určitý čas strávil i v Uhrách).⁴² O Sonnenfelsově matce není nic známo a Sonnenfels sám ji nezmiňuje.⁴³ Otec se svými syny Josephem a Franzem (narozen r. 1735, zemřel r. 1806) přestoupil roku 1735 na katolickou víru. Je pravděpodobné, že Sonnenfelsova matka nechtěla přestoupit na katolickou víru a od rodiny odešla. Perlin Lipman přijal jméno Alois Wiener. Jejich přestup přišel v pravý čas, protože o deset let později rozhodla Marie Terezie o vypovězení Židů ze země⁴⁴. Toto rozhodnutí bylo později zvráceno, ale i tak připravilo mnohým rodinám perné chvíle. To se však rodiny Aloise Wienera již netýkalo. Proč konkrétně Perlin Lipman alias Alois Wiener přestoupil, není jasné. Wilibald Müller, který v Sonnenfelsově biografii polemizuje na toto téma, k jasnému výsledku nedošel. Uvedl ale, že Alois Wiener byl horlivým katolíkem (ač Müller pochybuje, že by ke katolictví obzvláště tíhnul⁴⁵).

Alois Wiener nebyl jen horlivým katolíkem (když použijeme slova Müllera), ale především činným autorem. Zanechal po sobě latinské a německé gramatiky hebrejštiny a četné teologicko – polemické spisy. V roce 1745, rok před povýšením do šlechtického stavu s přídomkem von Sonnenfels (proč byl povýšen je opět sporné, mimo jiné se uvádí, že to bylo „*za uznání jeho zásluh*“⁴⁶ jako učitele orientálních jazyků na vídeňské

⁴⁰ Helmut Reinalter uvádí rok 1733 nebo 1734, Sonnenfels ve svém životopise a Allgemeine Deutsche Biographie zmiňují rok 1773, srov. H. REINALTER, *Joseph*, s. 2; W. MÜLLER, *Joseph*, s. 12; F. MUNCKER, *Sonnenfels*, s. 628.

⁴¹ W. MÜLLER, *Joseph*, s. 12.

⁴² TAMTÉŽ, s. 1.

⁴³ TAMTÉŽ, s. 3.

⁴⁴ Lenka VESELÁ – PRUDKOVÁ, *Židé a česká společnost v zrcadle literatury*, Praha 2003.

⁴⁵ W. MÜLLER, *Joseph*, s. 1 – 2.

⁴⁶ „*in Würdigung seiner Verdienste*“

univerzitě, případně za jeho služby Dietrichsteinům v Mikulově⁴⁷), byl Alois Wiener imatrikulován na univerzitě ve Vídni jako „Sprachmeister“. Později zastával další úřady. V tomto prostředí vyrůstal Joseph a jeho bratr Franz. Jestliže je kariéra Aloise Wienera zajímavá, pak kariéra jeho syna Josepha je přinejmenším pozoruhodná, stejně jako doba, ve které vznikala.

Jak je výše uvedeno, své dětství strávil Sonnenfels v Mikulově, kde navštěvoval piaristické gymnázium, kde se mu dostalo v té době klasického vzdělání. Zdeňka Stoklásková uvádí, že „Své vzdělání u piaristů v Mikulově považoval Joseph von Sonnenfels později za nepraktické, neboť bylo zaměřeno zejména na latinu, řečtinu, filozofii a náboženství.“⁴⁸ Mimo klasického vzdělání, které získal na gymnáziu, získal znalosti orientálních jazyků od svého otce.

Po odchodu rodiny do Vídně studoval Sonnenfels v letech 1745 – 1749 na vídeňské univerzitě filosofii a jazyky. Studium byl nucen přerušit kvůli špatné finanční situaci otce. V důsledku toho vstoupil Sonnenfels do armády, do regimentu Hoch- und Deutschmeister. V armádě sloužil pod jménem Joseph Wiener pět let (v letech 1749 – 1754). Jak uvádí ve své autobiografii: „*Ich kam zu Klagenfurt unter das Deutschmeistersche Regiment, wo ich fünf Jahre diente und es bis zum Unterofficier gebracht hatte. Das ist eigentlich der Zeitraum meiner ersten Verwendung.*“⁴⁹ Sonnenfels se tomuto období svého života věnuje ve svém vlastním životopise. Uvádí například, jak se učil francouzsky, italsky a česky: „*ich lernte von französischen Deserteuren, die als Recruten ankamen, französisch; von Deserteuren, die aus Italien biem Regimente anlangten, wälsch; von den Mädchen zu Sobotka und Jungbunzlau böhmisch.*“⁵⁰ Se svým regimentem procestoval téměř celou monarchii – již zmíněné Čechy (1752/1753) a Uhry (1754). Dále zmiňuje o svém odchodu z armády, k němuž mu měl pomoci kníže Jan Karel z Dietrichsteina.⁵¹ Po návratu do Vídně začal studovat právo, protože se, jak se sám zmiňuje, během pobytu v armádě, změnilo jeho smýšlení. Právo studoval u Karla Antona von Martini⁵² a Paula Josepha von Rieggera.⁵³

⁴⁷ Zda Alois Wiener skutečně působil ve službách Dietrichsteinů, není možné potvrdit.

⁴⁸ Z. STOKLÁSKOVÁ, *Vysoký státní úředník*, s. 32.

⁴⁹ W. MÜLLER, s. 13.

⁵⁰ TAMTÉŽ

⁵¹ Jan Karel z Dietrichsteina (1728 – 1808), pocházel z větve Dietrichstein-Proskau-Leslie. Jeho manželkou byla Marie Kristýna roz. z Thunu (1738 – 1788), která odebírala Sonnenfelsovy sebrané spisy, viz. Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770 – 1810*, Brno 2006, s. 38 – 42.

⁵² Karl Anton von Martini (1726 – 1800) byl rakouský soudce, univerzitní profesor a státní rada. Více Hans von ZWIEDINECK-SÜDENHORST, *Martini, Karl Anton Freiherr von*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, sv. 20., Leipzig 1884, s. 510–512.

Sonnenfels byl svými současníky hojně kritizován a vznikaly proti němu i společnosti, byl parodován v divadelních hrách.⁵⁴ Především tato kritika souvisela s reformou divadla a s bojem o „Hanswursta“. Velkým kritikem této divadelní postavy byl – mimo Sonnenfelse – Johann Christoph Gottsched (1700 – 1766). Gottsched byl velmi výraznou postavou německého osvícenství. V letech 1730 – 1740 byl klíčovou postavou německého literárního života a jeho díla byla velmi známá (později byl zastíněn Lessingem a jeho význam byl téměř zapomenut). Gottsched byl dramatik, literát a filosof, představitel raně osvícenského racionalismu, který byl později kritizován Lessingem a Goethem a je možné říci, že i německými romantiky. Snažil se vytvořit systém hodnot měšťanstva, vytvořil klasifikaci literatury ve své díle *Kritická poetika*.⁵⁵ Především byl autorem morálních týdeníků *Die Vernünftige Tadlerinnen* a *Der Biedermann*. V neposlední řadě je třeba zmínit Gottschedův překlad díla Pierra Bayla *Dictionnaire historique et critique*.⁵⁶

Pro Sonnenfelse byla Gottschedova tvorba podstatná, mimo týdeníků to byla Gottschedova snaha o reformu jazyka a reformu divadla, která zahrnovala, mimojiné, odstranění postav Harlekýna a Hanswursta. Ty symbolizovaly využití improvizace ve hře, která byla pro Gottscheda, s jeho pevným stanovením dějových prvků, nepřijatelná.⁵⁷

Snahy o reformu německého jazyka, o kterou se snažil i Sonnenfels, se objevují na konci 17. století u Christiana Thomasiuse (1655 – 1728). Thomasius přednášel na univerzitě v Lipsku v němčině. Jeho slavnou přednášku se stala „Základní pravidla jak rozumně, chytře a mravně žít“. Vydával literární časopis *Monats-Geschpräche* (1688 – 1689), který se obracel nejen na studenty, ale i na měšťanstvo, stejně jako jeho *Einleitung zur Sittenlehre* (1692).⁵⁸ Dalším významným reformátorem německého jazyka byl již zmíněný Gottsched, který přišel roku 1749 do Vídně nabídnout výuku německého jazyka. V Habsburské monarchii v této době ještě převládala francouzština,

⁵³ Paul Joseph von Riegger (1705 – 1775) byl soudce, univerzitní profesor v Innsbrucku, ve Vídni a na Theresianu. Johann Friedrich von SCHULTE, *Riegger, Paul Josef von*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, sv. 28, Leipzig 1889, s. 551–553.

⁵⁴ Divadelní hra, která paroduje Sonnenfelse a jeho literární ambice, zmiňuje Z. STOKLÁSKOVÁ, *Vysoký státní úředník*, s. 36 – 37.

⁵⁵ V originále *Versuch einer Critischen Dichtkunst vor die Deutschen*. První vydání bylo v roce 1730.

⁵⁶ Pierre Bayle (1647 – 1706) byl protestantský filosof a historik, který působil dlouhou dobu v Rotterdamu. Jeho *Dictionnaire* měl velký význam pro encyklopedisty. Dále vydával v Rotterdamu první literárněkritickou „revue“ *Nouvelles de la République des Lettres*.

⁵⁷ Srov. Ehrhard BAHR, *Dějiny německé literatury 2. Od osvícenství k době předbřeznové*, Praha 2006, s. 33 – 41.

⁵⁸ TAMTÉŽ.

italština, popřípadě španělština jako jazyky vyšších vrstev. Jazykem učenců byla latina. Ke změně, jak uvádí Tapié⁵⁹, došlo až s příchodem Gottscheda. V rakouských zemích se používání němčiny postupně stávalo znakem kulturnosti a vybraného chování. Například v Praze byly vyhlášené hodiny německého jazyka u profesora Seibta. Karel Jindřich Seibt (1735 – 1806) byl profesorem „krásných věd a morálky“ na univerzitě v Praze. Jeho přednášky v německém jazyce, ovlivněné Gottschedem, Gellertem a Wielandem, byly velmi populární.

Sonnenfels se do reformy německého jazyka zapojil přibližně v roce 1761, kdy vznikla ve Vídni Německá společnost, která se snažila o reformu a zachování čistoty německého jazyka, jejímž předsedou se Sonnenfels stal roku 1762. Úvodní řeč, kterou pronesl při příležitosti založení společnosti 2. 1. 1761, se stala jakýmsi programovým prohlášením, které ocenil i Gottsched.⁶⁰ Gottsched měl zkušenosti s podobnými společnostmi, protože v německé společnosti obdobného charakteru působil a jazyk touto cestou „reformoval“:

„Stanovil (Gottsched) normy literárního jazyka vycházejícího ze soudobého jazyka a jednu starou barokní „jazykovou společnost“ zreorganizoval podle vzoru Académie Française. Společnost, která dostala nové jméno „Deutsche Gesellschaft“, pečovala o jazykovou kulturu, estetickou diskuzi a o intelektuální kontakty s evropským zahraničím. Podle jejího vzoru bylo v německé jazykové oblasti založeno sedm dalších společností“.⁶¹ Do těchto sedmi založených společností můžeme pravděpodobně počítat i společnost vídeňskou.

Ve stejné době, kdy vznikla Německá společnost ve Vídni, se Sonnenfels ucházel o katedru německého jazyka na vídeňské univerzitě, kterou ale nezískal. O rok později mu byla přislíbena nově zřízená katedra kameralistiky.⁶²

Roku 1773 se Sonnenfels oženil. Jeho vyvolenou se stala Maria Theresia von Hay, dcera vrchního úředníka ve Fulneku a sestra Jana Leopolda von Hay (1735 – 1794), mikulovského probošta a pozdějšího královéhradeckého biskupa. Pro nás je Theresie postavou velmi zajímavou, protože jak bylo řečeno, Sonnenfels po ní pojmenoval jednu z postav svého ženské morálního týdeníku. Z tohoto důvodu je velká škoda, že se pravděpodobně nedochovalo nic z její korespondence, mimo dopis, který zveřejnil

⁵⁹ Victor L. TAPIÉ, *Marie Terezie a Evropa. Od baroka k osvícenství*, Praha 1997, s. 263.

⁶⁰ Sonnenfels se ve vlastním životopise věnuje důvodům, kterého vedly k boji o německý spisovný jazyk, viz. W. MÜLLER, *Joseph*, s. 15 – 17.

⁶¹ E. BAHR, *Dějiny*, s. 34.

⁶² Kameralistika patřila mezi policejní vědy.

Willibald Müller⁶³ a jehož autorství připisuje Theresii. Theresie zde popisuje svého manžela. Müller za tento dopis vložil dopis Sonnenfelse s popisem Theresie. Protože se jedná o jediný zatím známý dopis, který je připisován Theresii⁶⁴, dovolíme si zde některé části citovat. Dopis je datován 21. 1. 1769:

„Mein Mann ist in der That von den Männern, deren Gestalt unserem Geschmacke Ehre macht. Wenn man ihn schön findet, so bin ich immer versucht, eine Verbeugung zu machen, Feil das Lob, so man ihm ertheilt, meiner Wahl schmeichelt. In seinem 36. Jahre mit der blühenden Farbe eines Jünglings und einer Bildung, bin ihn jünger lügt und den Jahren trotzen wird, eine offene Sirne, an der ihm das Nachdenken ein paar Falten gezogen hat, die ihm ein ernstes Ansehen geben; ein braunesAuge, eine etwas gebogene, nicht ungestalte Nase, eine aufgeworfene und wohlgefärbte Lippe, das sind die Tjeile eines regelmäßigen Ovals, das der gute Mann, der auf seine Gestalt ein whig zu viel hält, mit einer gewählten Haarlage ziert; doch hält er das Mittel zwischen den Stutzern, die nach der jüngsten Mode laufen und den Sauertöpfen, welche sich durch eine Perrückeaus dem vorigen Jahrhundert Ehrfurcht zu verschaffen suchen. Wir Frauen finden wenigstens unsere Rechnung beder bei antigen als bei ehrwürdige Männern. Sein schönes Haar salt dem übrigen Anputze zu, der gar vinen bestäubten Schulmann verräth; er weiß, daß sein Wuchs ein niedliches Kleid nicht verunstalten und er hält dafür, daß ein Mann von Geschmack es auch in seinem Anzuge sein dürfe.

Dieser Mann, der bei denempfindlichsten Beleidigungen, die man ihm angethan immer ungerührt blieb und bei allen Verfolgungen nie eine trübe Stirne zeigte, sah nie einem Unglücklichen ohne Thränen; und bei seiner Vereiteilligkeit beizustehen zieht er immer mehr seine Empfindung als sein Vermögen zu Rathe: ich sehe mich nicht selten gezwungen. ihn daran zu erinnern, dass er auch eine Haushaltung besorgen habe....

Seine Freunde können auf ihn Staat machen, aber sie müssen auch seine Offenherzigkeit vertragen können. Die Offenherzigkeit ist seine Lieblingseigenschaft. Er sucht sich ein eigenes Verdienst Darinin, Jedermann seine Fehler zu sagen; wenn die Leute nur auch so geneigt wären, sich dieselben von ihm sagen zu lassen – aber seine Freimüthigkeit hati hm viele Ungelegenheiten zugezogen. Das macht ihn nicht zurückhaltender, er vertauschte die ansehnlichste Beförderung gegen des Vergnüigen,

⁶³ W. MÜLLER, *Joseph*.

⁶⁴ Je zde velká pravděpodobnost, že je autorem dopisu Sonnenfels sám. Ale i tak by to byla zajímavá sebereflexe.

dem Thoren zu sagen: Du bist ein Thor.“⁶⁵

Pokud Sonnenfels tento dopis vytvořil sám je to pěkná, jistě zidealizovaná, sebereflexe.

Sonnenfels byl autorem několika morálních týdeníků, které začal vydávat v době svého sňatku. Nejznámějším je pravděpodobně již zmíněný „*Der Mann ohne Vorurtheil*“⁶⁶ a „*Briefe über die wienerische Schaubühne*“⁶⁷.

Jeho prvním týdeníkem, jež vydával anonymně, byl „*Der Vertraute*“⁶⁸, který byl psán dle anglického vzoru. Začal vycházet v únoru 1765, ale po sedmi číslech byl cenzurou zakázán. Dalším týdeník byl „*Der Mann ohne Vorurtheil*“, který vycházel od srpna 1765. Znovu anonymní týdeník, tentokrát ale velmi úspěšný a „dlouhotrvající“, oproti ostatním týdeníkům. Název si Sonnenfels vypůjčil Voltaira⁶⁹. Týdeník vycházel 2x týdně v letech 1765 – 1767 (3 svazky), znovu vycházel v letech 1769 a 1775. Tento týdeník je velmi vysoce hodnocen po jazykové a obsahové stránce. Od srpna 1766 následuje další týdeník – *Theresie und Eleonore*. Vycházel půl roku a znovu se objevil v letech 1769 a 1775⁷⁰. Na tento týdeník navázalo „*Das weibliche Orakel*“⁷¹ z roku 1767.

„*Briefe über die wienerische Schaubühne*“ vycházely, jak jinak, než anonymně, od prosince 1767 do dubna 1768. Údajně je psal Francouz, který v této době pobýval ve Vídni. Sonnenfels v nich předložil svou představu o vzdělávací funkci divadla.

Divadlo bylo v této době velmi populární, především na císařském dvoře, kde se hrály italské opery a opery Christopa Willibalda Glucka (1714 – 1787), kapelníka Hofoper, ke kterým psal libreta Pietro Metastasio (1698 – 1782). V produkci byly též francouzské komedie. Německé hry se prosazovaly postupně, zásluhou Gottscheda, Lessinga a ve Vídni Sonnenfelse.

Gotthold Ephraim Lessing (1729 – 1781) prosadil německé měšťanské drama a pozvedl, spolu s Mosesem Mendelssohnem⁷² a Friedrichem Nicolaiem⁷³, literární

⁶⁵ W. MÜLLER, *Joseph*, s. 30 – 32.

⁶⁶ J. v. SONNENFELS, *G. S.*, sv. 1 – 3, Wien 1783 – 1784.

⁶⁷ *TAMTÉŽ*, sv. 5 – 6, Wien 1785.

⁶⁸ *TAMTÉŽ*, sv. 1, Wien 1783.

⁶⁹ F. MUNCKER, *Sonnenfels*, s. 629. Sonnenfels se pravděpodobně inspiroval Voltairovou postavou *Ingenu*, viz. VOLTAIRE, *Listy Amabedovy. Ingenu, muž prostomyslný*, Praha 1930.

⁷⁰ Jednalo se pravděpodobně o znovu vydání jednotlivých sešitů týdeníku.

⁷¹ J. v. SONNENFELS, *G. S.*, sv. 5, Wien 1784.

⁷² Moses Mendelssohn (1729 – 1786), židovský filosof a intelektuál, představitel haskaly, židovského osvícenství. Je autorem překladu Tóry do němčiny a zmodernizovaného Platonova výkladu o nesmrtnosti duše *Faidon*. Sonnenfels a Mendelssohn bývají srovnáváni, protože jejich životní dráha je, vzhledem židovskému původu, velmi zajímavá. K Mendelssohnovi více David SORKIN, *Moses Mendelssohn and the religious enlightenment*, London 1996.

kritiku. Ve svém díle *Hamburgische Dramaturgie* (1767 – 1769) recenzoval dramata uváděná v Hamburském národním divadle. Byl autorem prvního německého měšťanského dramatu *Slečna Sára Sampsonová* (1755).⁷⁴

Vídeňský dvůr měl v této době k dispozici tři divadla – Hoftheater, Hofburgtheater a divadlo v Schönnbrunn, otevřené roku 1747. V roce 1741 byl přestavěn císařský Burgtheater a dán do pronájmu divadelní společnosti. Roku 1776 se Josef II. rozhodl převzít vedení Burgtheateru, přeměnil jej na „k. k. Hof- und Nationaltheater“. Divadlo se mělo stát osvícenou institucí, čerpající z myšlenek Lessinga, kde se budou hrát německé opery, hry a zpěvohry.

Sonnenfelsovým „velkým divadelním bojem“ byl spor o *Hanswursta*. Tuto postavu chtěl, jak víme, odstranit už Gottsched. V Lipsku se spojil s některými divadelními režiséry a z repertoáru divadel vyřadili postavy *Hanswursta* a *Harlekýna*. Sonnenfelsův boj narážel na několik překážek, jako např. na to, že byla postava *Hanswursta* populární u dvora. Jistý dohled nad divadlem získal roku 1768, kde se stal divadelním cenzorem. Tento úřad si podržel pouze dva roky, protože potom se nesměl na příkaz Marie Terezie angažovat v divadelním životě.

Sonnenfels se v kultuře své doby neangažoval jen jako tvůrce týdeníků a kritik divadla, popřípadě jeho reformátor, ale byl jistou dobu svobodný zednář. Do lóže vstoupil pravděpodobně v roce 1781, kdy byla založena vlivná lóže *Zur wahren Eintracht* (U pravé svornosti) Ignácem Bornem.⁷⁵ Tuto lóži navštěvovali Mozart a Haydn⁷⁶, Gottfried van Swieten, syn významného reformátora Gerarda van Swietena.⁷⁷ Lóže vydávala vlastní časopis *Journal für Freimauer* (vycházel v letech 1784 – 1786), do kterého Sonnenfels přispíval. Z lóže vystoupil v roce 1786. Údajně byl iluminát, ale

⁷³ Friedrich Nicolai (1733 – 1811), německý spisovatel, kritik a vydavatel. Spolupracoval hlavně s Lessingem a Mendelssohnem.

⁷⁴ Viz. E. BAHR, *Dějiny*.

⁷⁵ K Svobodným zednářům v českých zemích a ve Vídni více Jiří BERÁNEK, *Tajemství lóží. Svobodné zednářství bez legend a mýtů*, Praha 1994; Lajos ABAFI, *Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn*, sv. 4, 1893.

⁷⁶ Haydn je velkým zájmem německých a rakouských kulturních historiků, především Herberta Zemana, který věnoval Haydnovi a jeho dílu několik svých prací, např. Herbert ZEMAN (ed.), *Joseph von Haydn und die Literatur seiner Zeit*, Eisenstadt 1976; TÝŽ (ed.), *Musik und Dichtung*, Wien 1980.

⁷⁷ Gerard van Swieten (1700 – 1772), nizozemský lékař Marie Terezie a reformátor, od roku 1759 stál v čele úřadu cenzora. Zasloužil se o obnovu vyššího vzdělání na vídeňské univerzitě – především medicíny, založil „První vídeňskou medicínskou školu“ ve Vídni. Byl ředitelem Hofbibliothek, v které zřídil čítárnu. Hofbibliothek nabyla na významu v době vlády Karla VI., kdy obdržela novou funkci – ze soukromé sbírky knih a rukopisů císaře se stala veřejnou knihovnou pro obecné využití. Vzhledem k velkému množství knih bylo potřeba knihovnu přestěhovat z původního místa – kláštera Minoritů. Při Hofburgu tak vznikla nová budova, navržená Johannem Bernardem Fischerem z Erlachu a dostavěna jeho synem Josephem v letech, byla dokončena již roku 1726.

toto tvrzení není možné podložit.⁷⁸

Další společnost, kterou Sonnenfels navštěvoval, byl vídeňský salon berlínské Židovky Fanny von Arnstein⁷⁹: „Ke stálým hostům patřil také Joseph von Sonnenfels, který se ve Vídni – podobně jako Mendelssohn v Berlíně – stal symbolem osvícenství.“⁸⁰ Sonnenfels byl, jak je velmi dobře známo, též velmi aktivním úředníkem a profesorem. Po získání profesury na katedře kameralistiky byl požádán, aby sestavil novou učebnici těchto věd. Tak vzniklo asi jeho nejznámější dílo, třísvazkové „*Grundsätze der Polizei-, Handlungs- und Finanzwissenschaft*“ (bylo vydáváno v letech 1765 – 1776), které bylo používáno k výuce na vídeňské univerzitě do roku 1845. Sonnenfels v průběhu svého života zastával mnoho úřadů, některých byl zbaven po změně panovníka, např. v době panování Josefa II. ztratil katedru kameralistiky.

Jeho nejvýznamnější úřady byly: Profesor policejních a kamerálních věd na univerzitě ve Vídni (1763 – 1780), profesor kameralistiky na Theresianu⁸¹ ve Vídni (1768 – 1770), divadelní cenzor (1768 – 1770), viceprezident dvorské komise pro legislativu (1769 – 1782), skutečný dvorní rada spojené dvorské kanceláře (od r. 1780), říšský svobodný pán (od r. 1797), prezident Akademie výtvarných umění ve Vídni (od r. 1811), prezident dvorské komise pro politickou legislativu (od roku 1808)⁸². Ve stáří se dočkal četných poct. Roku 1804 získal malý kříž řádu sv. Štěpána, o dva roky později se stal čestným občanem Vídně. Byl též čestným členem mnoha učených společností. Zemřel 25. dubna 1817 v úctyhodném věku – bylo mu 85 let.

Sonnenfels byl úředníkem celou svou přirozeností. Ač se angažoval v kultuře, stále byl především úředníkem a reformátorem, který chtěl něco měnit, zlepšovat dle svého mínění. Byl to velký moralista, v tomto ohledu představitel své doby, která chtěla objevovat a kriticky zkoumat, ale též vychovávat podle určených modelů. Přesto je Sonnenfelsův „záběh“ skutečně široký, ještě jednou stručně zopakujme: byl úředník, reformátor, profesor na univerzitě, jistou dobu divadelní cenzor, literát, člen

⁷⁸ Viz. F.KOPETZKY, *Joseph*, s. 307 – 316.

⁷⁹ Fanny von Arnstein (1758 – 1818) byla pruská Židovka, dcera Daniela Itziga, dvorního bankéře Fridricha Velikého. Vdala se za vídeňského bankéře Adama Isaaka Arnsteina, později povýšeného do šlechtického stavu. Ve Vídni založila dle berlínského vzoru salon, hojně navštěvovaný významnými osobnostmi. Mimo Sonnenfelse navštěvoval salon např. Carl Liechtenstein, vévoda z Wellingtonu, Wilhelm Humboldt. Srov. Verena von der HEYDEN-RYNSCHOVÁ, *Evropské salony. Vrcholy zaniklé ženské kultury*, Jinočany 2004, s. 117 – 123.

⁸⁰ V. von der HEYDEN-RYNSCHOVÁ, *Evropské salony*, s. 120.

⁸¹ Ke Theresianu např. Ivo CERMAN, *Habsburgischer Adel und das Theresianum in Wien 1746 – 1784. Wissensvermittlung, Sozialisierung und Berufswege*, s. 143 – 168, in: Ivo CERMAN – Luboš VELEK (edd.), *Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen*, München 2006.

⁸² Přehled titulů přejat od Z. STOKLÁSKOVÁ, *Vysoký státní úředník*, s. 46.

uměleckých a učených společností. Proto jej můžeme směle nazvat reprezentantem doby osvícenství.

Vydání morálního týdeníku Theresie und Eleonore

Týdeník Theresie und Eleonore byl vydán celkem čtyřikrát.⁸³ Nejprve vycházel roku 1766 v sešitech, později byl vydáván v knižní podobě. První výtisk pochází z roku 1767, druhé vydání je z roku 1773 a třetí vydání se objevilo v Sonnenfelsových sebraných spisech roku 1784. Jak je patrné, všechna vydání byla za Sonnenfelsova života a proběhla v rychlém sledu.

V této kapitole budeme srovnávat všechna knižní vydání, která seřadíme chronologicky, se stručným popisem toho, jak vydání vypadalo (zda bylo ilustrováno), jak jsou řazeny jednotlivé týdeníky (jak jsou číslovány) a především zmíníme obsahové změny. V neposlední řadě popíšeme odlišnosti jednotlivých vydání – např. různí vydavatelé, různá vizuální podoba. U jednotlivých vydání uvedeme knihovnu, ve které je možné výtisk nalézt.

První knižní vydání pochází z roku 1767.⁸⁴ Vydavatelem byl – jak je na první straně tisku uvedeno – Johann Thomas Edlen von Trattner⁸⁵, císařský a královský dvorský knihtiskař a knihkupec. Thomas Trattner (1719 – 1798), původem pasák hus (jak se zmiňuje Karl Vocelka)⁸⁶, získal roku 1748 tiskárnu ve Vídni, později se stal dvorním knihkupcem a od roku 1754 byl dvorním knihtiskařem. Získal povolení tisknout učebnice pro Rakousko a vydával též známé autory své doby – např. dílo Johanna Wolfganga Goetheho, Friedricha Schillera, Gottholda Ephraima Lessinga, Christopa Martina Wielanda atd. Jeho knihkupectví byla ve všech významných městech monarchie, např. v Brně, Innsbrucku, Praze, Budapešti, mimo to i v Lipsku a ve Varšavě.

U prvního vydání nebylo zveřejněno jméno skutečného autora. Sonnenfels se ke svému autorství v této době ještě nepřihlásil. V prvním vydání jsou týdeníky rozděleny na první a druhý kvartál, přičemž v každém kvartálu jsou týdeníky číslovány od jedničky (možná z tohoto důvodu jsou v Sonnenfelsových sebraných spisech týdeníky

⁸³ V této práci pracujeme pouze s knižním vydáním. Jako počátek vydání jednotlivých sešitů týdeníku je uváděn rok 1766, čemuž odpovídá i úvod „autorek“ ve druhém vydání, který je datován 20. srpna 1766. Další vydání jednotlivých týdeníků měly být v letech 1769 a 1775, jak uvádí F. MUNCKER., „*Sonnenfels*, s. 628-635. Tato vydání byla pravděpodobně reedicemi jednotlivých sešitů.

⁸⁴ [Joseph von SONNENFELS] *Theresie und Eleonore*, Trattner: Wien 1767.

⁸⁵ Ke Trattnerovi více Peter R. FRANK – Johannes FRIMMEL, *Buchwesen in Wien 1750 – 1850. Kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger*, Wiesbaden 2008. Ze starší literatury např. Anton MAYER, *Trattner, Johann Thomas*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 38 (1894), s. 499 – 501.

⁸⁶ Walter POHL – Karl VOCELKA, *Habsburkové. Historie jednoho evropského domu*, Praha 1996, s.347.

zvláště číslovány). Na začátku prvního kvartálu je dopis Slečně von G...⁸⁷, autor dopisu je – dle podpisu – vydavatel.⁸⁸ Tento dopis nenalezneme ani ve druhém, ani ve třetím vydání. Vydavatel zde žádá Slečnu von G... o záštitu nad týdeníkem, jehož autorky zůstávají v anonymitě. Dopis je dlouhý přes dvě stránky a mimo uvedení jména „Monarchinn“⁸⁹ nikterak konkrétní. Zdá se, že dopis reaguje na předchozí rozmluvu, popřípadě událost, která však není blíže specifikována. Zmíněná žádost o záštitu nad týdeníkem tuto domněnku podporuje, ale o co konkrétně se v tomto dopise jedná, není možné říci. Dopis je velmi zmatečný.

Po tomto dopise následují jednotlivé týdeníky, které jsou oproti dalším vydáním zařazeny do dvou kvartálů. První kvartál je zakončen týdeníkem č. 25. Druhý kvartál začíná úvodem vydavatele. Tento úvod se objevuje jako jeden ze dvou úvodů ve druhém vydání. Potom opět následují jednotlivé týdeníky.

První vydání není nijak zdobeno ilustracemi – ozdobné je pouze první písmeno týdeníku a „tabulka“, ve které jsou citáty, jež se vážou k obsahu týdeníků (tyto citáty jsou na začátku každého týdeníku). První vydání je možno nazvat poněkud chudším, než je vydání druhé, rozšířené, k němuž se právě dostáváme.

Toto vydání se nachází v Rakouské národní knihovně.

Druhé, rozšířené vydání vyšlo roku 1773 a jako místa vydání jsou na titulním listě uvedena Frankfurt a Lipsko.⁹⁰ Chybí jméno vydavatele, popřípadě nějaké bližší informace, což je ve srovnání s vydáním prvním zajímavý detail. Dopátrat se vydavatele je v tomto případě úkol téměř nemožný. Lipsko a Frankfurt byly pro německé oblasti v podstatě knihtiskařské „velmoci“, které zápasily o výsadní postavení. Proto je místo vydání Frankfurt – Lipsko podivné.⁹¹

Další otázkou je, proč i druhé vydání nevyšlo u Trattnera.⁹²

⁸⁷ [J. von SONNENFELS] *Theresie*, s. 2 – 4.

⁸⁸ Postava vydavatele je jednou ze Sonnenfelsových „masek“

⁸⁹ [J. von SONNENFELS] *Theresie*, s. 3.

⁹⁰ Joseph von SONNENFELS, *Theresie und Eleonore von J. v. Sonnenfels. Zweyte und verbesserte Auflage*, Frankfurt und Leipzig 1773 [Strahovská knihovna, sign. AD VII. 8].

⁹¹ Lipsko bylo na vrcholu knižní produkce od poloviny 17. století. Hlavními představiteli lipské produkce byla firma Johanna Ludwiga Gleditsche (1663 – 1714), který firmu Weidmann vyžehnil a dále rozvinul. Jemu vděčilo Lipsko za ústřední postavení v německé knižní produkci, když Gleditsch získal frankfurtské holandské knihkupce. Dalším významným krokem bylo zrušení poboček lipských vydavatelů ve Frankfurtu, což bylo zásluhou Philippa Erasma Reicha (1717 – 1787) spolujednatel firmy Weidmann. K tomuto tématu Pravoslav KNEIDL, *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*, Praha 1989.

⁹² K falešným místům vydání více Emil WELLNER, *Die falsche und fingierte Druckorte, Repertorium der seit Erfindung der Buchdruckerkunst unter fischer Firma erschienenen deutsche, lateinischen und*

Druhé vydání⁹³ je již od prvního listu doplněno ilustracemi – a v tomto bodě se znovu liší od zbylých dvou vydání, které jsou bez zvláštních ozdob (mimo zdobené první písmeno týdeníku, které se nachází v prvním vydání). Na titulní straně jsou vyobrazeny dvě ženské postavy, které se drží za ramena a kráčí krajinou. Jedna z postav má na hrudi vyobrazeno slunce (symbol osvícenství). U této postavy též klečí anděl, který je k postavám „připoután“ girlandou z květin, kterou drží postava se sluncem na hrudi. Druhá ženská postava nese květinu. Nad tímto výjevem je vytištěno: „*Theresie und Eleonore, eine Wochenschrift von J. v. Sonnenfels*“.⁹⁴ Zde se Sonnenfels poprvé přihlásil k autorství, které není v prvním vydání uvedeno. Proč tomu tak bylo, uvedeme v kapitole o fiktivním autorství.

Po titulním listu následuje úvod, který pochází, jak jsme již zmínili, z prvního vydání. Pod tímto úvodem je podepsán „vydavatel“. Následuje další úvod, který je však pro týdeník novinkou – představují se zde údajné autorky morálního týdeníku. Úvod pochází z roku 1766⁹⁵ a objevuje se taktéž v Sonnenfelsových sebraných spisech⁹⁶, kde je doplněn o několik vět navíc v úvodní části. Tento úvod je velmi důležitý pro princip fiktivního autorství, proto bude zmíněn v následujících kapitolách.

Po dvou úvodech následují jednotlivé týdeníky, které jsou zde řazeny od čísla 1 do čísla 49. Týdeník č. 49 je týdeníkem závěrečným, po kterém ale následuje týdeník s č. 45, který se zdá být závěrem postavy vydavatele. Toto řazení týdeníků je typické pouze pro druhé vydání.

Na začátku každého týdeníku nalezneme citát a na konci určitý ornament – např. plachetnici. Celkově je druhé vydání bohatší na ilustrace než vydání první a třetí. Na otázku proč tomu tak bylo, můžeme odpovědět pouze spekulací. Svou úlohu v tomto případě mohl sehrát nám neznámý vydavatel, který své knihy tiskl vizuálně bohatší a držel stále jistou barokní tradici tisku⁹⁷.

Druhé vydání *Theresie und Eleonore* je k dispozici v knihovně Strahovského kláštera v Praze.

französischen Schriften, Leipzig 1864. Zmíněné vydání týdeníku autor neuvádí. Proto není možné jednoznačně napsat, kde přesně byl týdeník vydán.

⁹³ J. v. SONNENFELS, *Theresie*.

⁹⁴ Viz. Příloha, obr. 4 – 6.

⁹⁵ *TAMTÉŽ*, s. 3 – 5.

⁹⁶ J. v. SONNENFELS, *G. S.*, sv. 4.

⁹⁷ Vyjadřovat obsah filosofického spisu ikonograficky na titulní straně byl rys barokní knižní kultury. K vyobrazení alegorií ve filozofických tiscích viz. Werner SCHNEIDERS, *Hoffnung auf Vernunft. Aufklärungsphilosophie in Deutschland*, Hamburg 1990.

Třetí vydání vyšlo v rámci Sonnenfelsových sebraných spisů.⁹⁸ Jednotlivá vydání vycházela od r. 1783 do r. 1786. Celkem vyšlo deset svazků, které neobsahovaly všechna Sonnenfelsova díla. Pro představu si uvedeme: v první svazku z r. 1783 vyšlo – *An mein Herz, Fragment des Vertrauten, Der Mann ohne Vorurtheil*, ve druhé a třetím svazku (1784) – *Der Mann ohne Vorurtheil*, ve čtvrtém svazku (1784) – *Der Mann ohne Vorurtheil, Theresie und Eleonore*, v pátém svazku (1785) – *Das weibliche Orakel* (na toto dílo je odkaz v závěru *Theresie und Eleonore*⁹⁹), *Briefe über die wienerische Schaubühne*, v šestém svazku (1785) – *Briefe über die wienerische Schaubühne*, v sedmém svazku (1785) – *Über die Liebe des Vaterlandes, Über die Abschaffung der Folten*, ve svazcích 8 – 10 (1786, 1787) – *Kleine vermischte Schriften*.

Týdeníky *Theresie und Eleonore* vyšly roku 1784 ve sv. č. 4, a znovu zde máme menší změnu v úvodu. Na prvním místě zde stojí dopis Sonnenfelse Ignáci Bornovi. Tento dopis není datovaný, proto není možné určit, kdy byl napsán. Po něm následuje již zmíněný úvod vydavatele a úvod hlavních hrdinek známý již z druhého vydání týdeníku z roku 1773. Úvod napsaný Theresií a Eleonorou je na začátku rozšířen o několik vět, které nejsou ve druhém vydání. Číslování týdeníků ve spisech je zmatečné, a ač jsou zde řazeny týdeníky stejně jako ve druhém vydání, číslování stran jednotlivých týdeníků je „rozházeno“.

Sonnenfelsovy sebrané spisy, jejichž výskyt není tak vzácný, jako samostatná vydání týdeníku *Theresie und Eleonore*, nalezneme v knihovnách v České republice, Rakousku, nebo např. i v Dánsku, Velké Británii a v Kanadě.

Každé vydání přináší samotnému týdeníku něco nového. Ať je to již zmíněná různá grafická podoba či přidávání dalších pasáží do úvodů. Nejdůležitější změnou v každém případě prošlo vydání druhé, u kterého je – což je nejdůležitější – Sonnenfels uveden již jako autor. Je velmi zajímavé sledovat jednotlivá vydání, která by sama stála za obsáhlejší výzkum. Tento teoretický úvod do podoby jednotlivých vydání týdeníku je pokusem nastínit další možný výzkum, který nezahrnuje pouze zkoumání obsahu morálního týdeníku, ale i zkoumání jeho vizuální podoby a jednotlivých variant vydání. Knižní podoba týdeníku jistým způsobem prezentovala obsah, proto by neměla být opomenuta. V neposlední řadě je zajímavé začlenění vizuální podoby díla a vizuálního zpracování obsahu do dobového kontextu knižní kultury.

⁹⁸ J. v. SONNENFELS, *G. S.*, sv. 1. – 10. Wien 1783 – 1787.

⁹⁹ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 465 – 467.

Sonnenfelsovo fiktivní autorství v týdeníku *Theresie und Eleonore*

Morální týdeník, jak jsme již zmínili, byl vydáván anonymně, to znamená, že skutečný autor vytvořil vymyšlené postavy, kterým bylo připsáno autorství morálního týdeníku. V této kapitole se budeme zabývat rozmanitými prvky fiktivního autorství, které byly v podstatě nedílnou součástí každého morálního týdeníku. Jak píše Martens: „Fiktivní autorství je rozhodující kritérium pro příslušnost k druhu morálních týdeníků.“¹⁰⁰

Zajímat nás bude především to, jak prvky fiktivního autorství používal Sonnenfels, zda je nějak obměňoval, jaká byla jeho „hra“.

Morální týdeník *Theresie und Eleonore* v zrcadle dobových morálních týdeníků

Sonnenfelsův týdeník, podobně jako Gottschedův,¹⁰¹ využíval epistolární formu literatury. Epistolární forma působí autenticky a především umožňuje osobitý pohled na události, osobní prožitky, vytváří jistou skutečnost, která je uvěřitelná. Pro morální týdeník byla ideální formou.

Dalším společným prvkem týdeníků Sonnenfelse a Gottscheda byly fiktivně vytvořené autorky týdeníků. U Sonnenfelse to byla Theresia a Eleonora, Gottsched vytvořil postavy Calliste, Iris a Phyllis.¹⁰² Zvolení ženské postavy pro autorství týdeníku nebylo obvyklé. Ve většině případů byly hlavní postavy mužské.¹⁰³ Tím se dostáváme k základnímu rysu morálních týdeníků – skutečný autor stojí ve stínu a místo sebe jako autora týdeníku uvádí vymyšlenou postavu či postavy, které vystupují jako autoři a žijí v něm vlastní život, který je vymezen týdeníkem. Někteří autoři zapojovali do děje postavy z týdeníků jiných autorů, např. Gottschedův *Biedermann* učinil nabídku

¹⁰⁰ „Die fiktive Verfasser ist entscheidendes Kriterium für die Zugehörigkeit zur Gattung der Moralischen Wochenschriften.“ W. MARTENS, *Die Botschaft*, s. 29.

¹⁰¹ Jedná se o týdeník *Die Vernünftigen Tadlerinnen*.

¹⁰² W. MARTENS, *Die Botschaft*, s. 53.

¹⁰³ Např. týdeníky *Der Patriot*, *Der Biedermann*, *Der Vernünftler*.

k sňatku Hammanschenově *Matrone*¹⁰⁴. V případě Theresie und Eleonore se objevuje narážka na Sonnenfelsův týdeník *Der Mann ohne Vorurtheil* a na Gottschedovy *Tadlerinnen*: „... ob wir es dem Manne ohne Vorurtheil zuvorthun können: aber er ist uns zu ernsthaft, zu beißend, wir Allen ihn lieber zu Freunde haben.“ „In Zukunft soll unsre Mine nicht pedantisch, nicht die altjungferliche Mine der vernünftigen Tadlerinn seyn!“¹⁰⁵

To vše mělo jediný cíl – zajistit vymyšleným, fiktivním postavám skutečný, uvěřitelný život. Mnohdy to ale bylo téměř nemožné, protože někteří autoři vytvořili svým postavám natolik fantaskní život, který v dobové skutečnosti nemohl obstát. V některých týdenících je popisována životní pouť fiktivních postav, jejich dobrodružství a životní filosofie. Popis života byl většinou natolik fantaskní, že byla jasná jeho vymyšlenost: „Podivná jména, podivné životopisy a rozličné neuvěřitelné okolnosti již označují celé bytosti jasně jako fiktivní.“¹⁰⁶

Sonnenfels svým hrdinkám životopis nevytvořil. V prvním knižním vydání je, jak už víme, ani nepředstavil. To udělal až ve vydání druhém, ale i v tomto vydání chybí i náznak životopisu.

Důležitým prvkem fiktivního autorství se stal již titul týdeníku: „Titul není jen název časopisu, ale i nazývá zároveň osobu či osoby, které píší domnělý časopis, dokonce se dá říci, že píší takřka celý časopis a reprezentují celý časopis.“¹⁰⁷ Sonnenfels pojmenoval týdeník po své manželce Theresii roz. Hay a její sestře Eleonoře. Tím se vymyká dobovému standardu, protože u ostatních týdeníků jsou hlavní postavy a jejich jména vymyšleny. Sonnenfels postavil svůj týdeník na reálném základě, korespondenci dvou sester. Tím nemyslíme, že by byl týdeník odrazem skutečné korespondence. Toto tvrzení totiž není možné podložit dochovanou korespondencí. Ale nemůžeme zcela vyloučit nějaké ovlivnění.

Obecně je možné říci, že autor morálního týdeníku je zahalen tajemství, protože jeho pravá identita je skryta za hlavní postavu (či postavy) týdeníku, skutečný život autora je zastíněn život hlavního hrdiny či hrdinky. Ve většině případů je morální týdeník uměleckým dílem, využívajícím mnohé vyprávěcí prostředky, které autor, pokud je

¹⁰⁴ K těmto týdeníkům více W. MARTENS, *Die Botschaft*.

¹⁰⁵ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 6 – 7.

¹⁰⁶ „Die selstame Namen, die ausgefallenen Labansläufe und mancherlei unglaubliche Umstände bereits Kennzeichneten das ganze Wesen deutlich als fiktiv.“ W. MARTENS, *Die Botschaft*, s. 69.

¹⁰⁷ Der Titel ist nicht nur Zeitschriftenname sondern er nennt zugleich die Person, die vorgeblich die Zeitschrift schreiben, ja sozusagen die ganze Zeitschrift schreiben, ja sozusagen die ganze Zeitschrift repräsentieren. TÝŽ, s. 29.

znalý literatury, používá až mistrně.¹⁰⁸

Ve svém týdeníku používá Sonnenfels hojně prostředky fiktivního autorství. Především se jedná o fiktivní dopisy, které jsou důležitou součástí morálních týdeníků všeobecně¹⁰⁹. Fiktivní dopisy, které tvoří obsah týdeníku, tak přináší skutečný život a temperament, který je až uvěřitelný. Jejich obsah se neustále točí okolo morálního a ctnostného středu, ale množství postav týdeníku poskytuje jistou námětovou pestrost. Sonnenfels vstupuje do hry jako vydavatel ve chvílích, kde cítí potřebu rozvířit poklidné vody týdeníku, který vždy dospěl k bodu jednotvárnosti. Na jeho vstupy reaguje Theresie nebo Eleonore. Největší výstup vydavatele (mimo úvodní a závěrečnou, shrnující část) je v týdeníku č. XXXVII. (tomuto týdeníku bude dán větší prostor v podkapitole Fiktivní dopisy). Jak bylo již zmíněno, vydavatel vystupuje v úvodu a v závěru. Jedná se o první úvod druhého, rozšířeného vydání, jak jsme se dozvěděli v kapitole o jednotlivých vydáních. Úvod představuje týdeníky a doufá v kladné přijetí: „*Verehrungswürdigste ihres Geschlechts!*

*Blätter, worinnen unter dem leichten Schleyer des Scherzes vielleicht einige von den wichtigen Lehren verhüllet liegen, die Sie durch Ihre anmuthvollen Handlungen empfehlen; Blätter, worinnen vielleicht einige von den herrschenden Lastern Ihres und des männlichen Geschlechtes entlarvet Arden, deren Abscheulichkeit durch die Abstechung mit Ihren Tugenden noch abscheulicher gemacht Arden; Blätter, die wenigstens Ihren richtenden Blick nicht zu scheuen haben, vor dem Unanständigkeit und Sittenlosigkeit es nie wagen Arden, zu erscheinen; solche Blätter können nur Ihnen zugeeignet, nur durch die Aufschrift Ihres Namens ausehnlicher gemacht werden.*¹¹⁰“

Nabízí se otázka, proč se autoři schovávají za vymyšlené postavy. Především proto, že morální týdeník dával možnost vyjádřit myšlenky autora. Autor se mohl prezentovat (a také prezentoval) skrz různé postavy, pohrával si s dějem, především pomocí fiktivních dopisů a vypravování. Morální týdeníky měly vychovávat, což šlo nejlépe přes vytvořené postavy, které měly jistou vážnost a jejichž činy a myšlenky byly přijatelné a použitelné pro soudobou měšťanskou společnost.

¹⁰⁸ K jednotlivým formám literatury, které využívaly týdeníky, více v kapitole Fiktivní vypravování.

¹⁰⁹ K tomu více W. MARTENS, *Die Botschaft*, s. 57 – 61.

¹¹⁰ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 3. – 4.

Přihlášení se k autorství bylo různé. Někteří autoři se přiznali k autorství konkrétních týdeníků, u některých týdeníků není autorství známo, popřípadě se pohybuje na úrovni spekulací.

Sonnenfels se, jak se zdá, ke svému autorství přihlásil hrdě v dopise Ignáci Bornovi: „*An Herrn Hofrath von Born.*

Verehrungswürdiger Freund!

Wie? wenn ein Mann der Verfasser dieser Blätter wäre? Durch diese Worte wurden Sie in Ihrer Muthmassung bestätigt, und wünschen von mir ein Geständniss – Nun denn! Sie haben nicht geirret. Theresie, wie Sie wissen, ist der Name der theuren Person, welcher die Vorsehung zum Werkzeuge meiner Glückseligkeit ausersehen hat: und Eleonore, der Name ihrer Schwester deren Herz bestimmt zu seyn scheint, der Lohn eines gesitteten, tugendhaften Jünglings zu werden –

Ich setze mich über das Vorurtheil weg, und habe das Herz, meiner Gattinn und ihrer Schwester vor aller Welt zu sagen, was ich beiden, in Ihrer Gegenwart, würdiger Freund, so oft wiederholt habe, und wobei ich Sie als einen Zeugen aufführen kann, dass es keine Schmeicheley ist.

Von diesen mir so werthen Personen habe ich die Erlaubniss erhalten, unter ihrem Namen ihrem Geschlechte Wahrheiten zu sagen, und Erinnerungen zu machen, die es vielleicht lieber aus dem Munde seiner Gespielinnen hören würde. Und vielleicht habe ich den Beifall, mit welchem diese Blätter aufgenommen wurden, grösstenheils dieser Einkleidung zu verdanken.

Erlauben Sie mir nun aber, zum Preise meiner Offenherzigkeit, dass ich davon noch einen Gebrauch mache, und wie dieselben bereits der tugendhaftsten Frauensperson zugeeignet sind, ich sie auch noch Ihnen – dem besten, redlichsten Manne – zuschreibe.

*Sonnenfels „.*¹¹¹

Takto se Sonnenfels přiznal k autorství *Theresie und Eleonore*. Dopis není bohužel datován, proto je možné určit dobu jeho vzniku jen přibližně a není zcela jisté, zda přesně. Ignác von Born byl povolán do Vídně císařovnou okolo roku 1776. V roce 1781 založil ve Vídni zednářskou lóži *Zur wahren Eintracht* (U pravé svornosti), do které vstoupil Sonnenfels. Zda se znali již dříve, či zda se seznámili teprve po příchodu Borna do Vídně, není zcela jasné. Sonnenfelsovi životopisci se o nějaké formě přátelství

¹¹¹ Dopis Bornovi se objevuje pouze ve třetím knižním vydání týdeníku, J. v. SONENFELS, G. S., sv. 4, nepaginováno.

s Bornem nezmiňují. Můžeme předpokládat, že pokud se znali již dříve, mohl dopis vzniknout v letech 1770¹¹² – 1784. V případě, že k bližšímu kontaktu došlo až po příchodu Borna do Vídně, je možné vznik dopis zařadit do let 1776 – 1784, případně 1781 – 1784. Jak již víme, třetí vydání týdeníku bylo v roce 1784.

V následujících částech se podíváme na jednotlivé prvky fiktivního autorství, které se objevují v týdeníku *Theresie und Eleonore*. Jedná se o fiktivní postavy, fiktivní dopisy a fiktivní vypravování.

Fiktivní postavy

Fiktivní postavy jsou všechny postavy v týdeníku, včetně autorek. Ač jsou pojmenovány podle skutečných osob, není možné zjistit, do jaké míry byla Sonnenfelsova manželka a její sestra předobrazem fiktivních autorek. Sonnenfels vytvořil tzv. „masky“, jednotlivé postavy, se kterými pak pracoval, hrál moralizující hru.

„Hra“ začíná v úvodu, kde se nám nejprve představí vydavatel, potom autorky a postupně jsou přidávány další a další postavy. Přítelkyně autorek, čtenářky i čtenáři a samozřejmě i postavy fiktivních příběhů a rozhovorů.

Do děje jsou zapracovány i další, skutečně žijící postavy, které vystupují pasivně. Jsou to především autoři a autorky knih, významné ženy a muži. Velká koncentrace těchto postav je v úvodu autorek, kde jsou vyjmenovány významné ženy: *„Sapho war eine zärtliche Dichterin, als selbst der Silen Anakreon. Dacier übersetzte besser als ihr Mann. Sevigny übertiff in ihren Briefen den Großsprecher Rabutin..... Selbst Gottschedinn war mehr Dichterin als ihr theurer Eheschatz, der gleichwohl so manche Lorbeer ausgetheilt: und Unzerinn und Karschinn sind wenigstens mehr werth, als die ganze Schule der Reimreiche..... Elisabetha Cheron machte durch ihre Talente in der Malerey ihre Zeitgenossen in Frankreich, und Rosalva die ihrigen in Italien zu unsern Zeiten eifersüchtig. Die Krone unsers Geschlechts, die Monarchinn Theresia wird in allen Geschichtbüchern den standhaftesten Regenten, und den weisesten*

¹¹² Born získal v roce 1770 úřad v Praze.

Gesetzgebern an die Seite gesetz werden. ¹¹³

Postavy, které v citaci představovat nemusíme, jsou Sapho a Anakreon. Postavy, jejichž totožnost je možné určit, ve stručnosti zmíníme.

Madame Dacier, Anna Le Fevre (1654 – 1720), byla překladatelkou Sapphó a Anakreona, mimo to přeložila některé hry Plauta a Aristofana.

Marie de Rabutin-Chantal, markýza de Sévigné (1626 – 1696), je známá především svými dopisy dceři, jež vyšly knižně roku 1734.

Louise Adelgunde Victorie Gottsched, Gottschedinn (1713 – 1762), psala divadelní hry, podílela se na pracích svého manžela, a především přeložila týdeník *The Spectator* do němčiny pod názvem *Der Zuschauer*.¹¹⁴

Johanna Charlotte Unzer, Unzerinn (1725 – 1782), byla německou básnířkou a filosofkou, podobně jako Anna Louisa Karsch, Karschinn (1722 – 1791). Elizabeth Sofie Cheron (1648 – 1711) byla talentovanou malířkou, hudebnicí a básnířkou.

Že si Sonnenfels vybral jako hlavní představitelku všech žen Marii Terezii, je zcela jasné. Sonnenfels byl zvláštní povahy, velmi ambiciózní (toho jsou dokladem četné oslavné řeči na Marii Terezii), proto zde jako korunu ženského pohlaví vyzdvihuje císařovnu.

Fiktivní, tedy Sonnenfelsem vymyšlené postavy, provází celý týdeník a v každém týdeníku se objevuje alespoň jedna postava. Jedná se o autorky (i autory) fiktivních dopisů, postavy z fiktivních rozhovorů postavy vymyšlených vypravování. Postavy jsou často pojmenovány antickými jmény, např. Sapphó a Ariadna¹¹⁵ v týdeníku č. XLIII. Celkem je v týdeníku (včetně postav autorek a vydavatele) 24 postav, kterým je připsána aktivní úloha. Jsou to buď autorky či autoři dopisů, autorka a autoři reakcí na týdeník, postavy rozhovorů.

Postavy jsou uvedeny Theresií a Eleonorou, popřípadě se uvádějí dopisy, které píše. Sonnenfels uvedl autorky následovně:

*„Theresie hat einen Mann: Eleonore einen Liebhaber.... Theresie wird die Vertraute der Frauen, oder der Bräute, Eleonore die Vertraute der Mädchen seyn....“*¹¹⁶.

V textu jsou tyto informace uvedeny jen tak mimochodem, nezdají se být podstatné. Pouze sdělení, co která postava bude dělat, na koho bude reagovat, je důležité, protože

¹¹³ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 5 – 6.

¹¹⁴ *Der Zuschauer* vycházel v Lipsku roku 1759.

¹¹⁵ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 406 – 412.

toto určení bylo dodržováno. Podstatnějším sdělením úvodu autorek do děje se týká účelu a náplně týdeníku:

„Wir – wollen es versuchen, ob es Theresie und Eleonore dem Jünglinge und Manne und Greife reich thun können: wir haben große Lust zu sagen: ob wir es dem Manne ohne Vorurtheil zuvorthun können: aber er ist uns zu ernsthaft, zu beßeiden, wir wollen ihn lieber zum Freunde haben.

Eine Wochenschrift vom weibliche Geschlechte? – Ja! und für das weibliche Geschlecht! denn an dasselbe hauptsächlich Allen wir unsre Betrachtungen richten. Ersrecken Sie nicht, theure Gespielinnen, daß unser Eingang ein wenig gelehrte lässt! Wir - sind es nicht: wir sind nur den männlichen Schriftstellern ein wenig auf die Spur gerathen, und haben ihnen den Kunftgriff, gelehrte zu thun, abgelernt: ein historisches Wörterbuch hat uns diesen Dienst gethan..... Wir wollen nicht unterrichten! wir wollen nur unsre Gedanke mittheilen!“¹¹⁷

V tomto úryvku nalezneme určení týdeníků a též nám naznačuje vytvořený rys autorek – autorky (tedy Sonnenfels) nechtějí poučovat, chtějí sdělovat své myšlenky. V tomto směru obsah týdeníku myšlenky úvodu nedodržel, neboť týdeník je silně naučného charakteru a autorky se snaží být autoritami. S jistou dávkou namyšlenosti je sestavena především Theresie, která poučuje a vyjadřuje své mínění s dávkou sebejistoty. Pravděpodobně je to dáno jejím stavem – je vdaná. Eleonore se zdá být nejistější, ale když obhájí ženské pohlaví, je velmi temperamentní¹¹⁸.

Ukázka obsahuje i oslovení publika, na které se autorky často obracejí. Autorky fiktivních reakcí a dopisů používají na začátku svých dopisů různá oslovení, např. *Theureste Freundinn!, Reizende Schriftstellerinn!, Schwesterchen!, Schätzbareste Theresie!, Meine liebe guten zwey Frauenzimmer, Meine geehrten Schriftstellerinnen, Schwester Schriftstellerinn.* Theresie a Eleonore se obracely na čtenářky týdeníku podobnými osloveními a především podstatným rysem je zdůrazňování ženského pohlaví. Obě píší „naše pohlaví“ a obrací se na čtenářky ve stejném duchu.

Fiktivní postavy jsou především ženy, ale v týdeníku reaguje i jeden muž, který je podepsán jako Ellwern. V týdeníku byl otištěn „jeho“ milostný dopis.¹¹⁹

¹¹⁶ TAMTÉŽ, s. 8.

¹¹⁷ TAMTÉŽ, s. 7.

¹¹⁸ Viz. reakce na vydavatele v týdeníku č. XXXVIII., J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 354 – 364.

¹¹⁹ TAMTÉŽ, 332 – 342.

Ve výstavbě charakterů dosáhl Sonnenfels vysoké úrovně¹²⁰, protože především výběr postav (pomineme-li důležitost fiktivních dopisů) a jejich společná „hra“ tvoří obsah a dynamiku děje týdeníku. Postavy jsou vytvořeny, „vymodelovány“ s jasným cílem, který je dnešnímu čtenáři na první pohled patrný, tedy mravně pozvednout čtenáře či čtenářku. Do jaké míry se tento záměr Sonnefelsovi povedl, ponechme na úsudku každého čtenáře, badatele.

Fiktivní dopisy

Fiktivní dopisy měly pro týdeník samotný podstatný význam. Autor jejich pomocí mohl vést svůj týdeník, zaměřovat se na určitá témata, mohl též měnit ráz celého týdeníku. Většina dopisů v týdenících byla fiktivní, ale rozeznat fiktivní dopis od skutečného se jeví z dnešního pohledu jako nemožné. Především v případě Sonnenfelsova týdeníku proto předpokládáme, že všechny dopisy jsou fiktivní. Vzhledem k epistolární formě týdeníku je nutné předem říci, co zde budeme považovat za fiktivní dopisy. Fiktivní dopisy jsou reakce na týdeník, popřípadě dotazy na vydavatelky. Reakce a komentář autorek, které jsou vždy vyjádřeny formou dopisu, považujeme za literární styl, epistolární formu.

Ve fiktivních dopisech se objevuje mnoho podnětů, na které jsou připraveny „příběhy“, jakási „morální ponaučení“, která měly čtenáře dovést na správnou cestu. Sonnenfels vytvořil hustou síť korespondence. Jedná se zčásti o fiktivní osobní korespondenci autorek s přítelkyněmi, zčásti o reakce na týdeník a zčásti o dopisy, které údajně autorkám přišly zajímavé a vhodné pro obsah týdeníku.

Tedy, korespondence mezi Theresií a Eleonorou je protkána dopisy, díky kterým obě vydavatelky připojují ke svým dopisům básně, fiktivní vypravování (k těm více v další části), ve kterých poukazují na mravnost a ctnosti. Fiktivní dopisy se zabývají vždy jistým tématem, které je následně řešeno v dalších listech (některé listy na sebe

¹²⁰ Ač např. Marjem Schleien vyzdvihuje Sonnenfelsovo umění v týdeníku *Der Mann ohne Vorurtheil* proti Theresie und Eleonore, viz. M. SCHLEIEN, *Die moralische Wochenschriften*, s. 7.

navazují). Témata se, jak už bylo řečeno, točí především kolem ctnosti a mravnosti a – to je podstatné – kolem žen. Čas ženy, ženské pocity (např. ženský pohled na stárnutí), ženy jako autorky literatury. Ústy všech postav vytváří Sonnenfels svět žen, ženy samotné, jaké jsou či by měly – dle jeho názoru – být.

Velmi pozoruhodný dopis nalezneme v listě III., a v reakci v listě č. IV., kde je řešena otázka ženské četby. Dopis je od postavy, jejíž jméno je uvedeno pouze iniciály L... Odpovídá jí Theresie. Tajemná L. prosí Theresii o radu, jakou literaturu by měla její dcera číst:

„Ich wollte also, daß die Lektur zu ihrer Erholung diene. Könnte diese Erholung nicht zugleich mit einem Unterrichte, wenn nicht für den Verstand, doch für das Herz verbunden seyn? Ich wälze seit einiger Zeit einen Gedanken in meinem Gehirne: Ich will ihn mit Ihnen überlegen. Ich kann den Weg der Aeltern unmöglich gut heißen, die ihre Töchter am besten zu hüten denken, wenn sie dieselben in einer ganzlichen Unwissenheit erhalten. Gellerts Orakel und der Bruder Philips haben die besorglichen Folgen davon zu leicht gezeichnet. Es gibt noch schrecklichere – Mein Kind soll ihre Tugend, nich der Unwissenheit, sie soll sie ihrer Wahl zu danken haben! Wenn der Verräther erscheinen wird; so soll sie ihn erkennen, um ihn zu flichen.

Aber, Freundinn, wie fange ich es mit ihr an? Ich weis nur die Bücher, die ich u meinem Endzwecke mhlen könnte – Sind Sie meines Sinnes? meine Tochter soll mir Romanen vorlesen!..... Aber nun ist wieder unter den Romanen selbst die Wahl nicht leicht. Ich habe die Büchersammlung meines Mannes durchgesehen: ich finde Clarissen, Pamelen und Grandisonen¹²¹“ keinen einzigen sonst von neueren. Aber in einer Ecke zum ausfüllen, steht Arminius und Thusnelde, Vanise u. d. alte Romanen mehr, die zu nichts taugen, als das Hirn der Mädchen mit abentheuerlichen Entwürfen anzufüllen und weibliche Don Quiroten aus ihnen zu bilden: von diesen also kann die Frage nicht seyn. Mit welchen von den drey englischen soll ich bey Constantine den Anfang machen?“¹²²

Theresie reaguje na zmíněné tři romány Samuela Richardsona v několika dopisech.

¹²¹ Jedná se o tři romány anglického spisovatele Samuela Richardsona (1689 – 1761). Richardson se proslavil svými rozsáhlými romány v dopisech. Prvním jeho románem byla čtyřdílná Pamela aneb Odměněná ctnost (Pamela, or Virtue Rewarded, 1740 – 1741), následoval jeho neúspěšnější román v dopisech Clarissa (Clarissa, or The History of a Young Lady, 1747 – 1748). Pamela i Clarissa popisovaly měšťnaské prostředí z pohledu ženy, zatímco v Richardsonově posledním románu, Sir Charles Grandison (The History of Sir Charles Grandison, 1754) je hlavní postavou muž, šlechtic. Tento román nedosáhl takové popularity, jako Clarissa a Pamela. Viz. Zdeněk STRÍBRNÝ, *Dějiny anglické literatury* 1, Praha 1987, s. 312 – 315.

¹²² J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 25 – 28.

Především zdůrazňuje, aby matka kontrolovala dceři četbu románu a měla o nich přehled. Dále schvaluje snahu matky poučit dceru o životě skrze příklady z knih a především poučit o lásce, jež je tématem mnoha škodlivých románů, které zkreslují její skutečnou povahu a smysl:

„Die Romanen flotzen diese Afterliebe gewiß nich tein: vielmehr ist ihr Ausgang stets die Belohnung der tugendhaften Liebe; und wie mein Mann sprint: ein praktischer Beweis ist überzeugender, als alle Schlußreden der Schulen. Zwar es giebt auch schädliche Bücher unter dem Namen Romanen, Lehrbücher der schändlichen Wollust: aber die Censur hält diese ansteckenden Schriften hinweg: und Sie laufen keine Gefahr, so lange Sie bey den erlaubten stehen bleiben. Constantine mag also immer Romanen lesen! aber von Ihnen gewählte, und an ihrer Seite.“¹²³

Román Clarissa je podroben tvrdé kritice, která se týká i stylu psaní, vykreslení postav atd.. Ani další romány – Pamela a Sir Grandison, nenašly u Sonnenfelse – Theresie zastání. Tento pohled je zajímavý, protože romány Richardsona byly populární. Například v berlínském salonu Henriette Herzové¹²⁴ byly romány Richardsona „uctívány“: „Henriette se zanícením uctívala ctnostné hrdinky románů Angličana Richardsona a organizovala debatní kroužky, v nichž se pilně posuzovalo, zda je ztvárnění „krásné duše“ v některém konkrétním románu zdařilé.“¹²⁵

Dalším zajímavý dopis, či spíše dopisy, jsou již zmiňované listy č. XXXVI., XXXVII., XXXVIII., které si vyměňují postavy Talemina a Ellwern, na tyto listy reaguje vydavatel a Eleonora. Ellwern vyjadřuje v dopise svou lásku k Talemině a stanovuje jisté podmínky jejich lásky. Talemina reaguje procítěně, ale zdrženlivě, na což reaguje vydavatel:

„Ich sehe die beyde Verliebten wie zween Weltläufer an, die einander den Vortheilabzugewinnen suchen – Ellwern will seine Zärtlichkeiten theurer verkaufen: Talemine will sich die Freyheit vorbehalten, ihre Freygebigkeit mit dem Betragen ires Liebhabers abzumessen. Talemine geht vorsichtig zu Werke, und thut recht daran. Ich vermuthete, Asie Arden sich beyde zu Iber uaal zureichen. Und weh Ellwern wenn seine

¹²³ TAMTÉŽ, s. 30 – 31.

¹²⁴ Henriette Herzová (1764 – 1849) byla dcerou berlínského židovského lékaře Benjamin des Lemose. Její otec ji umožnil kvalitní výchovu a vzdělání, Henrietta ovládala velké množství jazyků, např. hebrejštinu, řečtinu, latinu, francouzštinu, angličtinu a italštinu, sanskrt, turečtinu a malajštinu. Wilhelm Humboldt se u ní učil hebrejštině. Henriette byla provdaná za Markuse Herze, žáka Kanta, který ve svém domě pořádal filosofické přednášky. Vedle těchto filosofických setkání se v domě Herzových vytvořil nejprve čtenářský kroužek, později literární salon. Henrietty salon od roku 1784 podporoval hnutí *Sturm und Drang*. Srov. V. von der HEYDEN-RYNSCHOVÁ, *Evropské salony*, s. 99 – 104.

¹²⁵ TAMTÉŽ, s. 100.

*graue Geliebtedie schröckliche Drohung, unsterblich zu seyn erfüllet!*¹²⁶“

Hlavním motivem těchto dopisů je jakási smlouva mezi mužem a ženou, která zahrnuje vzájemnou toleranci a vymezuje životní prostor.

Láska a její podmínky jsou tedy dalším tématem týdeníků, podobně jako nevěra, která je řešena v týdenících č. XXIX¹²⁷ a č. XXX¹²⁸.

Každý dopis se snaží přinést jistý pohled na určitou tematiku. Protože se ale bavíme o morálním týdeníku, je zřejmé, že témata dopisů se v podstatě opakují a jak již bylo zmíněno, točí se okolo základních témat, charakteristických pro tento literární druh. Jedná se o poučení, morálku, ctnosti, mravnost, výchovu. Fiktivní dopisy byly hlavním nástrojem autora morálního týdeníku.

Fiktivní vyprávění a rozhovory

Morální týdeníky využívaly různé vypravěčské techniky a styly. V této části se zaměříme na nejčastější druhy, které se objevovaly v morálních týdenících všeobecně a uvedeme konkrétní případy v našem týdeníku:

„Dopisy, sny, vyličení kuriózních malých společenstev, portrét morálního charakteru na způsob Art La Bruyerés¹²⁹, alegorické dějiny, orientální pohádky a satiry,... vedle poučných pojednání, vedle závažnější úvahy.“¹³⁰

Sonnenfels (autorky), se v úvodu vyjadřuje k literárním stylům týdeníků následovně: *„Verse, Prosa, Erzählungen, Uebersetzungen, Fabeln, Gespräche, alle Arten von Einkleidungen werden uns zu Gebote stehen, um die Einförmigkeit, der Schreibart zu vermeiden“.*¹³¹

Jednotlivé styly a formy se mohly různě střídat, popřípadě měnit, ale základní vzor nebyl vynechán. Základním vzorem je myšleno především vypravování, satira, alegorie

¹²⁶ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 353.

¹²⁷ *TAMTÉŽ*, s. 262 – 271,

¹²⁸ *TAMTÉŽ*, s. 272 – 280.

¹²⁹ Styl byl pojmenován po francouzském spisovateli Jeanu de la Bruyere (1645 – 1696)

¹³⁰ V originále *„Briefe, Träume, die Schilderung Kurioser kleiner Gesellschaften, das Porträt eines moralische Charakters in der Art La Bruyerés, allegorische Geschichten, morgenländische Märchen und Satiren treten als Darbietungsformen neben die lehrhafte Abhandlung, neben die ernsthafte Betrachtung.“* W. MARTENS, *Die Botschaft*, s. 21 – 22.

atd.. Zjednodušeně řečeno, morální týdeník se neobešel bez dopisů a vypravování. Podobně jako u fiktivních dopisů reagoval autor vypravováním na určitou událost, lidskou vlastnost: „ *Ješitnost, například může v domnělém od šviháka zaslaném satirickém dopise nepřímou kárat, v jiném kuse brzy na to v morálním portrétu mladého pana Artig [Slušný] zobrazil a v dalším kuse budou prozkoumány závažnější úvahy o její pošetlosti.*“¹³²

Tímto způsobem autor morálního týdeníku komentoval a alegorizoval lidské vlastnosti, na které chtěl upozornit a před kterými varoval své čtenáře.

Vypravování bylo nástrojem mravnosti morálního týdeníku, což je u Sonnenfelse zcela jasné, protože používal literaturu pro vzdělávání. V případě *Theresie und Eleonore* tvoří vypravování stejně zajímavou složku týdeníků, stejně jako fiktivní dopisy. Zajímavou především tematikou. Nesmíme zapomenout, že *Theresie und Eleonore* se obrací na ženy, proto jsou jednotlivá vypravování strukturována „pro ženy“.

Některá morální ponaučení jsou zasazena do „orientálního“¹³³ prostředí, což je např. prostředí asijské, ale je zde zahrnuto i starověké Řecko. „ *In der Provinz Di-al-dlhan, die an der östliche Küste von China liegt.....*“¹³⁴. Pravděpodobně nejmorálnější příběh je situován do starověkého Řecka. Hrdinkou příběhu je Larissa¹³⁵, dívka, která je velmi ctnostná a právě svou ctností nám připomíná Richardsonovu Clarissu, kterou Sonnenfels kritizoval.

Posledním prvkem v morálních týdenících jsou básně, které jsou buď v úvodu každého týdeníku, zakomponovány přímo do textu (avšak nejsou časté). Zakomponovanou básní do textu je *Amors Geburt* v týdeníku č. VI.¹³⁶ Báseň je přeložena z francouzštiny, jak se dozvíme v popisku k básni a objevují se v ní postavy z řecké mytologie – např. Prométheus. Antické motivy jsou častým námětem Sonnenfelsových vypravování. Dle dobové módy jsou i jeho postavy pojmenovávány podle antických vzorů, jako např. Sappó, Ariadne.

Autoři básní, které byly citovány v úvodu, patří ve většině případů k významným

¹³¹ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, nepaginováno.

¹³² „*Die Eitelkeit z.B. kann im vorgeblich von einem Stutzer eingesandten satirischen Brief indirekt gegeißelt, in einem anderen Stück bald darauf im moralische Porträt des jungen Herrn Artig abgebildet und in einem weiteren Stück in ernsthafter Betrachtung auf ihre Unvernunft hin unteruscht werden.*“
W. MARTENS, *Die Botschaft*, s. 21 – 22.

¹³³ V textu je používáno označení „die morgenländische Erzählung“

¹³⁴ J. von SONNENFELS, *Theresie*, s. 104.

¹³⁵ Larissa se objevuje v týdenících č. XIV. A XVI., J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 122 – 131.

¹³⁶ TAMTÉŽ, s. 162 – 166.

německým spisovatelům a básníkům 18. století, např. Christian Fürchtegott Gellert, Christoph Martin Wieland, Johann Joachim Ewald, Johann Ludwig Wilhelm Gleim, Albrecht von Haller, Peter Uz, Heinrich von Kleist a další. Výjimky tvoří Anna Louisa Karsch(Karschinn) a římský básník a satirik Juvenalis.

Citáty byly vybrány, aby předznamenaly téma každého týdeníku, např. na začátku prvního týdeníku se např. objevuje citát Wielanda:

„Ihr Schönen! schränkt euch nicht an kleine Ansprüche Erkenntet euch! – und seyd zu Stolz, nur schön zu seyn!¹³⁷.“

Na začátku posledního týdeníku je citát Drollingera: *„Noch eines und dann lebet wohl.“¹³⁸*

Celý týdeník byl umělecky propracovaný a jeho vypravování, ač si jsou dost podobná, jsou pestrá a ukazují na charakter autora. Sonnenfels se skutečně snažil vytvořit morální týdeník, jehož postavy mají jisté chyby, ale vědí, co je ctnost a správné jednání. Mimo moralizující charakter přináší v týdeníku svůj pohled na ženský svět. Dopisy a příběhy, které vytvořil, představují ženy tak, jak si je představoval Sonnenfels. A to je pravděpodobně to nejdůležitější, co tento týdeník přináší.

¹³⁷ TAMTÉŽ, s. 1.

¹³⁸ TAMTÉŽ, s. 468.

Závěr

Morální týdeník *Theresie und Eleonore* je možné zpracovat mnoha způsoby, protože je týdeník obsahově pestrý a je možné v něm najít mnoho poznatků ke zpracování. Zvolila jsem způsob zpracování, jež vychází především z toho, že se v České republice zatím práce o morálních týdenících neobjevují. Proto jsem se rozhodla pro popisný styl práce, ve které se snažím představit morální týdeníky a jejich koncepci ve srovnání se Sonnenfelsovým týdeníkem. Kapitola Sonnenfelsův životopis je pokusem o shrnutí jeho působení na poli kultury, ale je mi zcela jasné, že je možné na Sonnenfelse nahlížet ještě jiným způsobem. Zvolila jsem tento, protože mi přišel pro obsah práce vhodný.

V úvodu jsou vypsány otázky, které jsem si kladla a na které jsem odpovídala v jednotlivých kapitolách. Každá kapitola a podkapitola je v podstatě jedna mnou položená otázka. Představení Sonnenfelse a jeho díla je naprosto logické, protože není možné vytrhnout týdeník z kontextu jeho autora a doby. Autor byl pro týdeník velmi důležitý, protože jen skrze jeho život, tvorbu a myšlenky můžeme pochopit obsah týdeníku. Proto je Sonnenfelsovi věnován prostor.

Jednotlivá vydání týdeníku jsou kapitolou neméně podstatnou neb každé vydání týdeníku se lišilo a tyto odlišnosti přinesly vždy něco nového, co se v předchozích vydáních neobjevuje. Základní kapitolou této práce je fiktivní autorství, podstata morálních týdeníků. Protože zde pracuji výhradně s prací Martense¹³⁹, používám jeho charakteristiku a poznatky, které se u *Theresie und Eleonore* ukázaly jako správné řešení.

V práci předkládám svůj pohled na konkrétní morální týdeník, snažím se interpretovat Sonnenfelse. V určitých částech nechávám mluvit především Sonnenfelse, v původním znění textu, aby bylo patrné, jak co myslel. Především Sonnenfels je hlavní postavou této práce. Týdeník je výsledkem jeho myšlení, a proto patří jeho vlastním slovům větší prostor. A v tom je možné vidět význam týdeníku.

Obsahově týdeník zapadal do Sonnenfelsovy koncepce osvícenství a tím i do osvícenství rakouského. Jak bylo již několikrát zmíněno, Sonnenfels byl představitelem své doby a jeho dílo reprezentovalo dobové tendence. V jednom směru je týdeník *Theresie und Eleonore* zajímavý. Sonnenfelsův pohled na ženy a jejich svět je téměř pokrokový. Myšlenky, které vkládá svým postavám, jsou svobodné, ukazují na

¹³⁹ W. MARTENS, *Die Botschaft*.

inteligenci žen a na jejich možnosti. Na druhou stranu odlišuje ženské pohlaví a mužské pohlaví, vytváří dva světy. Tím ukazuje na jistou tradici vnímání pohlaví a mužských a ženských světů. Týdeník tak obsahuje mnoho rozporů, které nás odkazují na rozpory Sonnenfelsova myšlení. Na jedné straně stojí staré, vžitě postoje, na druhé straně jsou to Sonnenfelsovy vlastní myšlenky a postoje.

V tom spatřuji další význam týdeníku, který je zrcadlem doby, ve které vznikl. Neodráží se v něm politika, popřípadě náboženství, ale společnost a pohled na jednotlivé části společnosti, tedy muže a ženy.

Jak jsem již zmínila, na týdeník i Sonnenfelse je možné nahlížet mnoha způsoby, proto jsem práci sestavovala mimo jiné i jako úvod pro mou další práci, která se bude detailně zabývat obsahem týdeníku z genderové perspektivy.

Genderové zpracování týdeníku odkryje další rozměry díla. Některá témata, která budou zkoumána, jsou zmíněna už v této práci. Jedná se především o literaturu vhodnou pro ženy, vytváření ženského světa, vzdělání žen, umělecká tvorba žen.

Mohu jen doufat, že práce splnila to, co si vytyčila – představit Sonnenfelse a jeho morální týdeník pro ženy.

Seznam použitých zkratk

ed. editor

G. S. Gesammelte Schriften

sv. svazek

sign. signatura

vyd. vydavatel

Seznam použité literatury

Staré tisky

Ignaz de LUCA, *Das gelehrte Österreich*, Wien 1778.

[Joseph von SONNENFELS] *Theresie und Eleonore*, Trattner: Wien 1767.

Joseph von SONNENFELS, *Theresie und Eleonore von J. v. Sonnenfels. Zweyte und verbesserte Auflage*, Frankfurt und Leipzig 1773.

Týž, *Sonnenfels Gesammelte Schriften, sv 1. – 10.*, Wien 1783 – 1787.

Literatura

Jane AUSTENOVÁ, *Opatství Northanger*, Praha 2008.

Ehrhard BAHR (ed.), *Dějiny německé literatury 2. Od osvícenství k době předbřeznové*, Praha 2006.

Leslie BODI, *Literatur, Politik, Identität – Literature, Politics, Cultural Identity*, St.Ingbert 2002.

Týž, *Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung 1781 – 1795*, Wien 1995.

Ute DANIEL, *Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter*, Frankfurt am Main 2006.

Robert HERRMANN, *Die moralische Wochenschriften Wiens im 18. Jahrhundert (1749 – 1788). Ein Beitrag zur Sozialgeschichte öffentlicher Kommunikation*, Phil. Diss., Wien 1987.

Verena von der HEYDEN-RYNSCH, *Evropské salony. Vrcholy zaniklé ženské kultury*, Jinočany 2004.

Robert A. KANN, *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918*, Wien – Köln – Weimar 1993.

Týž, *Kanzel und Katheder. Studien zur österreichischen Geistesgeschichte vom Spätbarock zur Frühromantik*, Wien 1962.

Pravoslav KNEIDL, *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*, Praha 1989.

Franz KOPETZKY, *Josef und Franz Sonnenfels. Das Leben und Wirken eines edlen Brüderpaares*, Wien 1882.

Emil KORDIOVSKÝ (ed.), *Moravští Židé v rakousko – uherské monarchii 1780 – 1918*, Mikulov 2001 (= XXVI. Mikulovské sympozium 24. – 25. Řijna 2000)

Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend. Die Aufklärung im Spiegel der deutsche moralische Wochenschriften*, Stuttgart 1971.

Wilibald MÜLLER, *Josef von Sonnenfels. Biographische Studie aus dem Zeitalter Aufklärung in Österreich*, Wien 1882.

Walter POHL – Karl VOCELKA, *Habsburkové. Historie jednoho evropského domu*, Praha 1996.

Helmut REINALTER (Hg.), *Joseph von Sonnenfels*, Wien 1988.

Marjem SCHLEIEN, *Die moralische Wochenschriften des Freiherrn Joseph von Sonnenfels*, Phil. Diss., Wien 1936.

Ute SCHNEIDER, *Der moralische Charakter. Ein Mittel aufklärerischer Menschendarstellung in den frühen deutsche Wochenschriften*, (Diss.) Stuttgart 1976.

Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Vysoký státní úředník a reformátor. Příklad Josepha von Sonnenfelse*, in: Jiří Malíř a kol., *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. Století*, Brno 2008.

Zdeněk STRÍBRNÝ, *Dějiny anglické literatury I.*, Praha 1987.

Victor L. TAPIÉ, *Marie Terezie a Evropa. Od baroka k osvícenství*, Praha 1997.

Karl VOCELKA, *Geschichte Österreichs. Kultur – Gesellschaft – Politik*, München

2006.

Gero von WILPERT, *Sachwörterbuch der Literatur*, Stuttgart 2001.

Herbert ZEMAN (Hg.), *Literaturgeschichte Österreichs. Von den Anfängen im Mittelalter bis zur Gegenwart*, Graz 1996.

Týž, *Die österreichische Literatur. Ihr Profil an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert (1750 – 1830)*, Graz 1979.

Internetové stránky

www.deutsche-biographie.de

www.archive.org

Přílohy

Obr. 1: *Portrét Josepha von Sonnenfelse na titulním listě jeho sebraných spisů. Joseph von SONNENFELS, Gesammelte Schriften, sv. 1, 1783.*

Obr. 2: *Portrét Josepha von Sonnenfelse, Vídeň Museum Karlsplatz.*

Obr. 3: *Sonnenfelsův pomník na Rathausplatz ve Vídni, převzato z <http://de.wikipedia.org>*

Theresie u n d Eleonore.

Erstes Quartal.

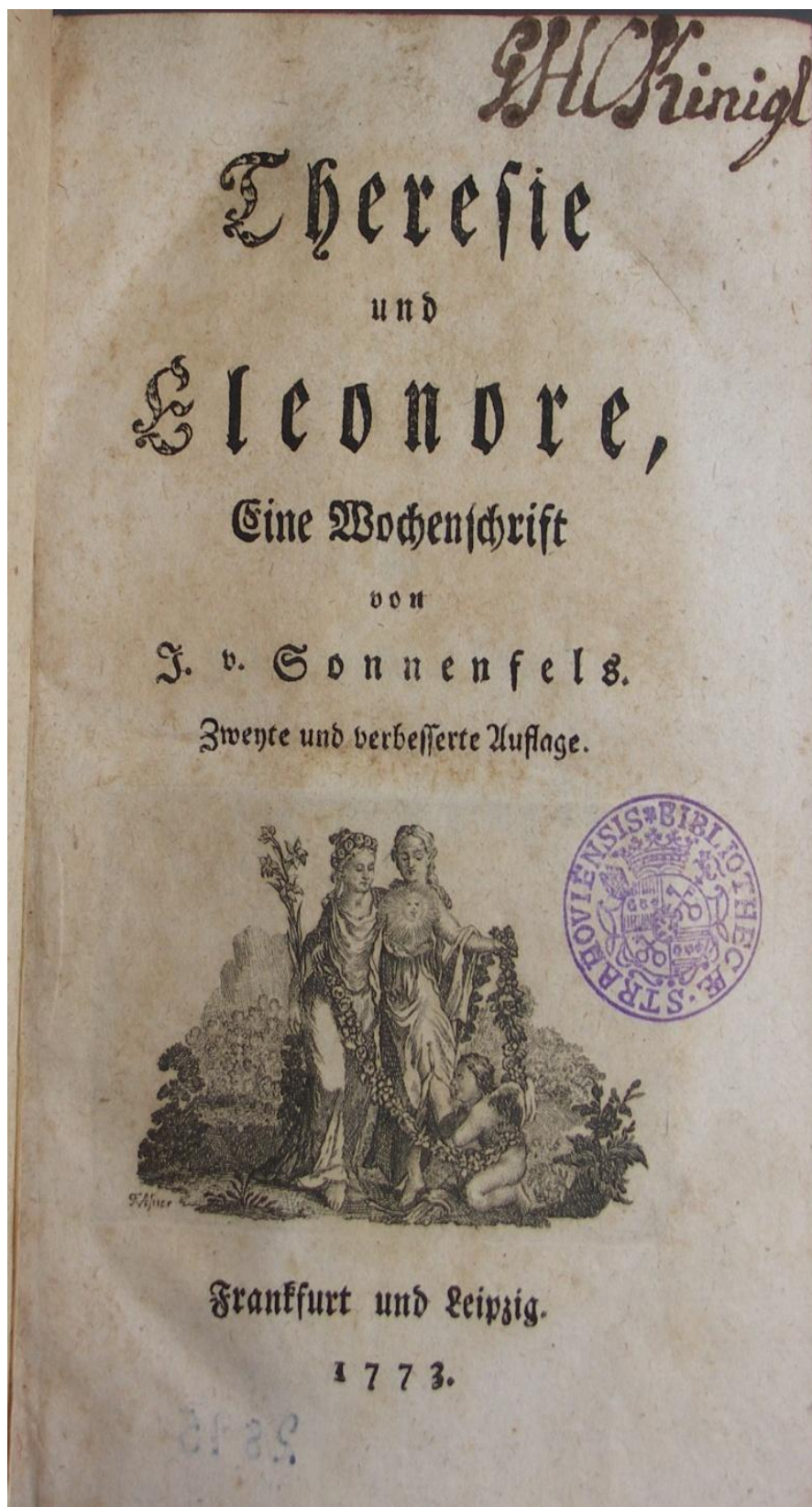
Vielleicht wär' dieß Geschlecht, das wir so
gern belachen,
Der Zärtlichkeit der Edeln werth:
Bemühten wir uns mehr, das, was die
Geister ehrt,
Verstand und Witz, Geschmack und Tugend,
Den ächten Witz der schönen Jugend,
Mit ihm vertraulicher zu machen.

Wieland.

W I E N,
verlegt bey Joh. Thomas Edlen von Trattnern,
kaiserl. königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern.

1 7 6 7.

Obr. 4: Titulní list prvního vydání týdeníku *Theresie und Eleonore* z roku 1767.
Uloženo v ÖNB Vídeň.

Obr. 5: Titulní list druhého rozšířeného vydání týdeníku *Theresie und Eleonore*. Joseph von SONNENFELS, *Theresie und Eleonore*, Frankfurt und Leipzig 1773 [Strahovská knihovna, sign. AD VII. 8].

Obr. 6 – 7: Detail postav a symbolu osvícenství, slunce, které je zpodobněno na titulním listě druhého vydání.

L.

Ihr Schöne, scheute euch nicht auf kleinen
Anspruch ein!
Erfennet euch! — und seyd zu stolz, nur
schön zu seyn!

Wieland.

Chrisale! wo bist du? höre ich den
Schwarm der Lächer und Schönschreiber
uns zum Willkomm entgegen rufen — Ich
verstehe Sie, meine Herren! und ich will
Ihnen die Mühe ersparen, uns aus Wo-
llers gelehrten Weibern den Verweis des
hastigen Alten vorzusagen. Ich will es an
ihrer Stelle selbst thun.

Chrisale also, hält seiner Schwester
ihr lächerliches Gelehrthum sehr nachdrück-
lich vor *) — „Eure ewigen Bücher —
spricht er — sind mir unerträglich. Einen
einzig dicken Plutarch ausgenommen,
meine Halskrause aufzubewahren, solltet
ihr all den unnützen Plunder in das Feuer
werfen! Ueberlaßt das Vielwissen dem

Dok-

*) II. Auf. VII. Aufz.

Obr. 8: Podoba týdeníku ve třetím vydání.

Joseph von SONNENFELS, *Gesammelte Schriften*, sv. 4, Wien 1784.